

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ – ΙΟΥΝΙΟΣ

1953

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ· ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ ΚΟΥΡΤΕΣΗΣ

Ο ΣΧΟΛΑΡΙΟΣ

(ια' 1405—ια' 1475)

Ἡ εὐγενής πρόσκλησις τοῦ γνωστοῦ λογοτέχνου καὶ ἐκδότου τοῦ ἐγκρίτου περιοδικοῦ «Νέα Ἑστία» κ. Πέτρου Χάρη, ὅπως συμμετάσχῃ εἰς τὸ ἀφιερωτικὸν ἐπὶ τῇ πολυθρηνητῷ Ἀλώσει τεύχος τοῦ περιοδικοῦ τοῦ διὰ τῆς καταχωρίσεως περιληπτικοῦ ἀρθροῦ περὶ τοῦ πρώτου μετὰ τὴν Ἀλωσιν οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ἦτοι Γενναδίου Β', τοῦ Σχολαρίου, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν σύνταξιν τῶν κατέρω γραμμῶν.

Ἄλλ' οὔτε ὁ φιλόξενος χῶρος τοῦ Περιοδικοῦ μᾶς ἐπιτρέπει τὴν ἔκτασιν, οὔτε δὲ πολὺ ὀλιγώτερον ὁ σκοπὸς τοῦ ἀφιερωτικοῦ ἐπὶ τῇ Ἀλώσει τεύχους παρέχει τὸ δικαίωμα εἰς ἡμᾶς νὰ ἐκφέρωμεν πλατύτερον τὰς κρίσεις καὶ παρατηρήσεις μας ἐπὶ τῆς τόσο εὐφήμως γνωστῆς προσωπικότητος τοῦ Γενναδίου, ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ ἤκιστα κατὰ πάντα «γνωστῆς», καὶ δὲν γνωρίζω ἂν μὴ, κατόπιν τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων αὐτοῦ, καὶ ἤκιστα κατὰ πάντα «εὐφήμου». Ὁ ἐπιστήμων πάντως εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἰχνεύῃ τὴν Ἀλήθειαν καὶ νὰ κηρύττῃ ταύτην. Θὰ εἴπωμεν λοιπὸν περὶ Γενναδίου πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ἐν πάσῃ δυνατῇ περιλήψει.

Ἀνεκτίμητος εἶναι ἡ προσφορὰ εἰς τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα καὶ μάλιστα τὰ Θεολογικὰ τῶν Louis Petit, Ξενοφ. Σιδερίδου καὶ Martin Jugie διὰ τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων τοῦ Γενναδίου (Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου Ἀπαντὰ τὰ εὑρισκόμενα. Oeuvres Completes de Georges Scholarios publiées pour la première fois par Mgr Louis Petit, X. A. Siderides et Martin Jugie. Paris 1928) 36, τ. I—VIII). Ἄλλ' ἡ ἐκδοσις ὁμολογουμένως ὑστερεῖ καὶ εἰς φιλολογικὸν καὶ κριτικὸν ὀπλισμὸν καὶ εἰς Σχόλια καὶ εἰς τὰς ἀπαραιτήτους ἐκτενεῖς Εἰσαγωγάς, διερευνώσας τὰ περὶ τὰ κείμενα θέματα καὶ ἐκ τούτων προβαλλόμενα προβλήματα καὶ τέλος εἰς ἐκτενεῖς ἐν τέλει καὶ ποικίλους πίνακας, οἵτινες τόσο διευκολύνουν τὸν ἐρευνητὴν. Διὰ τοῦτο ὁ μέλλων ν' ἀσχοληθῇ περὶ τὸ πρόσωπον τοῦ Γενναδίου, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἐγκύψῃ

εἰς τὴν μελέτην τῶν ἔργων του, διὰ τῆς συγκρίσεως δὲ καὶ παραλλήλου ἀναγνώσεως τῶν συγχρόνων τοῦ Γενναδίου συγγραφέων νὰ συναγάγῃ τὰ ἀναγκαῖα συμπεράσματα, ἵνα δυνηθῇ νὰ κατατάξῃ πάσας τὰς περὶ τῆς μεγάλης πράγματι προσωπικότητος τοῦ ἐν λόγῳ Πατριάρχου ἀκριβεῖς πληροφορίας εἰς ἐνιαῖον σύνολον πρὸς ἀληθῆ χαρακτηρισμὸν τούτου. Ἄλλὰ μέχρι τοῦδε ἐλλείπει μίᾳ τοιαύτῃ μελέτῃ. Τὰ κατεσπαρμένα ἀρθρα ἐν Ἑγκυκλοπαιδείαις καὶ Περιοδικοῖς, τὴν Βιβλιογραφίαν τῶν ὁποίων δίδομεν ἐν τέλει, ὡς καὶ προσπάθειαι αὐτοτελοῦς μελέτης βιογραφικῆς τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός, δὲν ὠλοκλήρωσαν τὴν πλήρη γνῶσιν τῆς πολυκυμάντου, δυναμικῆς καὶ πολυπλεύρου Μορφῆς τοῦ Γενναδίου.

Ι. Βίος: Ἐξ ἀρχῆς δὲν διστάζω νὰ χαρακτηρίσω τὸν Γεννάδιον, ὡς τὸν «Ψελλὸν τῆς Ἀλώσεως»! Ἡ αἰτιολογία δίδεται κατωτέρω. Τὰ περίεργα τῆς μοίρας ἔφεραν, ὥστε ν' ἀγνοῶμεν τὰ πλεῖστα τοῦ βίου μιᾶς ἄλλως δραστηριωτάτης καὶ πολυκυμάντου προσωπικότητος, ἦτοι τοῦ Γενναδίου. Ἡ μήπως αἱ ἱστορικαὶ περὶ τῆς καταγωγῆς, τοῦ ὀνόματος, τῶν τόπων καὶ τῶν τρόπων τῆς δράσεώς του εἰδήσεις, ἐμφανίζονται ἀπ' ἀρχῆς συγκεχυμένα, οἷον εἰ προοιωνίζουσαι τὴν περὶ τὸν χαρακτήρα καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ σύγχυσιν; Διότι ὁμολογουμένως τὸ πολυώνυμον αὐτοῦ ὠδήγησεν εἰς συγχύσεις καὶ πλάνας τοὺς ὑστερον ἐρευνητὰς τοῦ Γενναδίου καὶ εἰς ἐσφαλμένα συμπεράσματα περὶ τοῦ χαρακτήρος αὐτοῦ. Εἴθε νὰ εὐρεθῇ συντόμως ὁ ἀξίος ἐπιστήμων ἐρευνητῆς φιλόλογος ἢ θεολόγος ἢ λογοτέχνης ἢ ἱστορικός, ὅστις θὰ δυνηθῇ νὰ ἐξιχνιάσῃ ἐπακριβῶς καὶ ἐν λεπτομερείᾳ τὰ περὶ τοῦ βίου, τῆς δράσεως καὶ τῆς γραμματειακῆς τοῦ Γενναδίου παραγωγῆς πρὸς δικαίαν τοποθέτησιν τοῦ μεγάλου κατὰ τὰ ἄλλα ἀνδρός.

Τὸ κατὰ κόσμον ὄνομα τοῦ Γενναδίου ἦτο Γεώργιος, τὸ δὲ ἐπώνυμον «Κουρτέσης ἢ Κορτέσιος». (Ἀμφιβάλλω ἂν τὸ ἐπώνυμον τῶν γονέων

αὐτοῦ ἦτο πράγματι τοῦτο. Ἴσως—καὶ τοῦτο ἐκφέρω μετὰ πάσης ἐπιφυλάξεως—μετήλλαξεν ὁ λατινομαθῆς Γεώργιος τὰ ἐπωνύμιον αὐτοῦ «Κοντός» ἢ «Κολοβός» εἰς τὸ ξενικὸν καὶ εὐηχὲς «Κουρτέσης» ἢ «Κορτέσιος». Ὑστερον ὠνομάσθη «Σχολάριος», οὐχὶ διότι «περὶ τὰ σχολικὰ διέτριβε μαθήματα», ὡς ὁ Εὐαγγελίδης (Τρύφ. Ε. Εὐαγγελίδου, Γεννάδιος Β' ὁ Σχολάριος, πρῶτος μετὰ τὴν ἀλώσιν οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Ἐν Ἀθήναις 1896, σ. 8), τῷ Σάθρα κατακολουθῶν λέγει (Αὐτόθι σημ. 7: «Τὸ δὲ Σχολάριος παρώνυμον ἔσται δοθὲν κατὰ τὸν μαθητικὸν αὐτοῦ βίον»), ἀλλὰ διότι ἐν τῷ Παλατίῳ πιθανῶς ἐνωρὶς ἤδη κατὰ τὴν νεότητά αὐτοῦ χρέη «σχολαρίου», ἦτοι φύλακος τῶν Ἀνακτόρων ἐπετέλει. (Περὶ τοῦ τίτλου ὄρα ΘΣ τ. Ζ' στλ. 1695 ἐν λ. «Σχολαί» καὶ Du Cange, Glossarium στλ. 1509 ἐν λ. «Σχολαί»). Ὅτε δὲ περὶ τὸ 1450, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἠναγκάσθη νὰ περιβληθῆ τὸ μοναχικὸν ἔνδυμα καὶ πάλιν τὸ νεανικὸν αὐτοῦ ὄνομα μετήλλαξεν εἰς τὸ ἱερατικὸν «Γεννάδιος». Τὰ δύο δὲ τελευταῖα ταῦτα ὀνόματα, ἦτοι «Γεννάδιος Σχολάριος» διετήρησε καὶ μετὰ τὴν ἀνοδὸν αὐτοῦ εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον μέχρι τέλους τοῦ βίου αὐτοῦ, ἂν καὶ ὁ ἴδιος ἐν τοῖς σφραγισμένοις αὐτογράφοις κώδιξι αὐτοῦ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν πολυκύμαντον πατριαρχεῖαν του χρόνους ἀρέσκειται εἰς τὸν τίτλον τοῦ «ταπεινοῦ μοναχοῦ Γενναδίου». Εἰς τὰ ἐκδομένα ἔργα του ἀναφέρεται ἄλλοτε οὕτως καὶ ἄλλοτε ἄλλως, ὁ ἴδιος παρέχων ἀφορμὴν εἰς συγχύσεις ἐκ τῆς πολυωνυμίας του ταύτης. Οὕτω Λέων ὁ Ἀλλάτιος διακρίνει ἐν τῷ ἔργῳ του De Georgiis τρία πρόσωπα φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ «Σχολαρίου». Ἐπίσης ὁ Ἰωάννης - Ματθαῖος Καρυοφύλλης διακρίνει δύο ὀνόματα μοναχῶν «Γενναδίων», ὁ δὲ πολὺς Φραγκῖσκος Φίλελφος, ὅστις ἐγνώρισε τὸν Σχολάριον νέον ἔτι ὄντα ἐν Κ)πόλει, προτιμᾷ ν' ἀπονέμη αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ «μητροπολίτου Σερρών», ὃν τῇ ἀληθείᾳ ὁ ἡμέτερος Γεννάδιος οὐδέποτε κατεῖχε. (Πρβ. E. Legrand, Cent-dix lettres de François philéphe. Paris 1892, σ. 214.)

Ἄγνωστον εἶναι καὶ τὸ ἀκριβὲς ἔτος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἔργων του θεωρεῖται πιθανωτέρα ἢ τοποθέτησις τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεως του ἐντὸς τοῦ 1405. Ἐγεννήθη ἐν Κων)πόλει ἐκ πατρὸς μετοίκου ἐκ Θεσσαλίας. Ὁ ἴδιος βεβαιοῖ τοῦτο, ὥστε πᾶσαι αἱ περὶ αὐτοῦ συγκεχυμέναι ἀνιστορήσεις νὰ ἐλέγχωνται πλέον ὡς ἀνιστόρητοι: «Εἰ γὰρ ἐγὼ Βυζάντιος, καίτοι τοῦ πατρὸς ἐκ Θετταλίας ἐνταῦθα μετῴκηκός, καὶ οὐ φημι Θετταλὸς εἶναι, ὡς ἐν Βυζαντίῳ γεγεννημένος...» (*Ἀπαντα τ. III, 252, 25. Θεωρῶ ἀξίαν σημειώσεως καὶ τὴν παρατήρη-

σιν, ὅπως ἐρευνηθῆ τὸ εὖρος τῆς ἐννοίας τοῦ ὄρου «Θετταλὸς» κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἂν ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτον πρέπει νὰ περιληφθῆ καὶ ἡ Θεσσαλονίκη, ὅποτε θὰ προσηγγίζομεν εἰς τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς τῶν γονέων αὐτοῦ ἔτι μᾶλλον. Οὕτω θὰ ἐξηγεῖτο ἴσως καὶ ἡ γνωριμία τοῦ Ἰωάννου Καμαριώτου τοῦ Θεσσαλονικέως, μετὰ τοῦ εἰσέτι νεαροῦ Γεωργίου.)

Οἱ γονεῖς διεκρίνοντο ἐπὶ εὐπορία, ἐξ οὗ καὶ ἡ λαμπρὰ μόρφωσις, ἣν ἐπεδίωξαν ἐνωρὶς ἤδη νὰ προσδώσουν εἰς τὸν υἱὸν των Γεώργιον. Τὸ δυστύχημα ὁμῶς δι' αὐτὸν ἦτο ὅτι ἀπώλεσεν ἀμφοτέρους προῶρος καὶ διὰ τοῦτο ἴσως ἠναγκάσθη νὰ ἐξακολουθήσῃ ὕστερον μόνος τὰς σπουδὰς του. Τὸν πρόωρον θάνατον τῶν πεφιλημένων αὐτοῦ γονέων ἀποδουρόμενος ὁ Γεννάδιος πολὺ ὕστερον, ὅτε τὰ ἐπεληθόντα δεινὰ ἔφερον αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ὄρου Μενοικέως ἐν τῇ Μονῇ τοῦ τιμίου Προδρόμου, ἦτοι περὶ τὸ 1460, ἔγραφεν: «Ἐπάτερ θεοσεβέστατε τῶν ἐμοὶ γνωρισθέντων ἀνθρώπων, ὦ μητερ τῶν ἀδομένων εἰς ἀγιασμόν οὐδὲν διαφέρουσα, τί καρποφορεῖν εὐσεβῶς ἐπειράσθε, πανδείνου τῆς ἀχμηρίας κατασχούσης τὴν γῆν; τί με προήγετε εἰς ζωὴν, τὴν κακίαν τῶν καιρῶν καθορῶντες; τί μου τοῦ κάλλους τῆς ψυχῆς ἐφροντίζετε ἐν τιοῦτῳ σκότῳ μέλλοντος ζῆν; Αὐτοὶ μὲν ἀπηλλάττεσθε καὶ πρὸ ὥρας, πάνυ καλῶς ἠύχεσθε γὰρ τὰ βελτίω ταῦτα δὲ ἦν, καὶ τὸ θεῖον ἐπένευσε» (*Ἀπαντα τ. I, 284,9). Ρητῶς διδάσκαλον καὶ παιδαγωγὸν αὐτοῦ ὁ Γεννάδιος ἕνα ὀνομάζει, τὸν περιφανῆ Μάρκον τὸν Εὐγενικόν, τὸν μετέπειτα ἐνδοξότατον μητροπολίτην Ἐφέσου. Λέγει: «Τίς γὰρ σου βέλτιον τὴν ἐμὴν οἶδε προαίρεσιν; Οἶμαι καὶ τοὺς ἐμοὺς γονεάς, οἳ μοι πάντα συνήδεσαν, διδαχθῆναι ἂν αὐτὴν ποτε παρά σου. Ὡς γὰρ ἐκεῖνοι τῆς φύσεως, οὕτως αὐτός μοι λόγων τε καὶ ἠθῶν τὰ σπέρματα κατεβάλου. Κάκεινοι μὲν ἄπαξ, σὺ δὲ πολὺν ἡμᾶς ἐγεώργεις τὸν χρόνον ὥστ' ἐπιγινώσκεις ἂν τὰ σαυτοῦ, τὰς ἐν ἡμῖν εἰκόνας τούτων γινώσκων» (*Ἀπαντα τ. IV, 117,31). Ὁ Εὐγενικός ἐδίδαξεν αὐτὸν τὰ στοιχειώδη γράμματα καὶ ἐμόρφωσεν αὐτὸν διὰ τῆς Ἐγκυκλίου παιδείας. Ὡς πρὸς τὴν Ρητορικὴν, τὴν Φιλοσοφίαν καὶ τὴν Θεολογίαν ὁ ἴδιος, μετὰ τῆς συνήθους βυζαντινῆς φραστικῆς ὑπερβολῆς, πληροφορεῖ ἡμᾶς ὅτι δὲν ἔσχε διδασκάλους, ἀλλ' αὐτοδιδάκτως ἐντριβῆς τούτων ἐγένετο (*Ὁρα Louis Petit, Documents relatifs au concile de Florence, II, ἐν Patrologia Orientalis (P.O.) τ. XVII, 465/6. *Ἀπαντα τ. IV, 446,9 καὶ Σπύρ. Λάμπρου, Παλαιολογία καὶ Πελοποννησιακά. Ἐν Ἀθήναις 1912-24 τ. II, 315,10: «Ἄγνοεῖν δὲ οἶμαι μηδένα,

ὅτι καὶ ρητορικῆς καὶ φιλοσοφίας καὶ τῆς ὑψηλῆς καὶ τὴν τῶν πολλῶν ἕξιν ὑπερβαινούσης θεολογίας οὐδενὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἐχρησάμεθα διδασκάλῳ». Πρὸς τούτοις ὁ πολυμαθὴς Γεώργιος ἐξέμαθε καὶ τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν, ἣν οὐ μόνον ὠμίλει, ἀλλὰ καὶ εὐχερῶς ἔγραφεν (πρβ. "Απαντα τ. I, 376/89 καὶ IV, 403/10. Εἶναι ὀρθὸν πάντως νὰ ἐξετασθῇ ἂν πρόκειται περὶ τῆς Λατινικῆς ἢ τῆς Ἰταλικῆς γλῶσσης, ἣν ὠμίλει καὶ ἔγραφεν ὁ Γεννάδιος). Οὕτως ἐμελέτησε τοὺς Λατίνους ἐκκλησιαστικούς συγγραφείς, κατ' ἐξοχὴν δὲ τὸν Θωμᾶν τὸν Ἀκινάτην, οὗτινος καὶ πλείονα ἔργα μετέφρασεν. Τέλος καὶ περὶ τὴν Νομικὴν ἐπιστήμην ἐντριβέστατος ἀπεδείχθη ὁ Γεώργιος.

Κατέχων λοιπὸν τὴν πᾶσαν σοφίαν τῆς ἐποχῆς του καὶ ὠπλισμένος δι' ὅλων τῶν ἐφοδίων τῆς γνώσεως, νεαρὸς εἰσέτι ἀπεφάσισε νὰ μεταδώσῃ τὰ φῶτᾶ τῶν γνώσεών του καὶ εἰς ἄλλους διὰ τῆς ἰδρύσεως ὑπ' αὐτοῦ Σχολῆς ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ. Πλήθος μαθητῶν προσήρχοντο ν' ἀρυσθοῦν τὰ νάματα τῆς σοφίας παρὰ τοῦ σοφοῦ τούτου διδασκάλου. Γραμματικὴ καὶ Φιλοσοφία καὶ Ρητορικὴ ἀπετέλουν οἶονεὶ τὸ Τρίνιον τῶν ἐιδικῶν τῆς Σχολῆς του κλάδων. Καὶ οὐ μόνον Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ Ἰταλοὶ, ὅσοι τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ Λογοτεχνίαν νὰ ἐκμάθωσιν ἐπεθύμουν καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον εἰς τὸ Βυζάντιον ἤρχοντο, προσεκολλῶντο τῷ Γεωργίῳ, ὡς διδασκάλῳ. Παραλλήλως εὗρισκε καιρὸν καὶ ὡς συνήγορος ἀπὸ δικαστηρίων νὰ ἐμφανίζεται. Τοῦτο δ' ἀκριβῶς μεγαλαυχώμετος ὁ ἴδιος ἐξῆρεν: «ἀπανιστάμενος γὰρ ἐκ τῶν ἐν δικαστηρίοις θορύβων καὶ τῶν ἄλλων λειτουργιῶν καὶ τῶν οἴκοι παιδευμάτων, ἃ τοῖς ἐκάστοτε συλλεγομένοις Ἕλλησὶ τε καὶ Ἰταλοῖς προὔτιθέμεθα, καὶ τῶν ἄλλων ἀσχολιῶν, ἃς αἱ τάξεις παρεῖχον, ἔτοιμος πρὸς τὴν τοῦ προφέρειν ἄπερ ἂν ὁ Θεὸς διδοίη χρεῖαν ἤρχομαι» ("Απαντα τ. I, 289,10). Χάριν τῶν μαθητῶν του συνέθεσε Γραμματικὴν, ἐποίησεν Ἀνθολογίαν Ἀριστοτελικῶν ἔργων, πλείονα δ' ἔργα Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου μετέφρασε καὶ ἐσχολίασεν. Ἐκ τῶν μαθητῶν του ὁ ἴδιος ἀναφέρει τρεῖς κυρίως τὸν προώρως ἐν τῇ ἐν Ἀθῶν Μονῇ τοῦ Βατοπεδίου θανόντα καὶ ταφέντα ἀνεψιὸν αὐτοῦ ἐπ' ἀδελφῇ Θεόδωρον Σοφίαν ὄν ("Απαντα τ. I, 278,6), ἕτερον τινὰ μὴ ἐγγύτερον γνωστὸν Ἰωάννην ("Απαντα τ. IV, 410,12 ἐπ.) καὶ τὸν γνωστὸν Βυζαντινὸν λόγιον Ματθαῖον Καμαριώτην, εἰς ὃν ὀφείλονται ἢ τε μετάφρασις καὶ ὁ σχολιασμός τοῦ ἔργου τοῦ Ἀκινάτου *De ente et essentia* (=Περὶ ὄντος καὶ οὐσίας). Οὕτως ὁ Γεώργιος, νέος ἔτι ὢν, ἀπέκτησε φήμην καὶ ὄνομα διασημοῦ ἀνδρός.

Οὐδὲν λοιπὸν τὸ θαυμαστὸν ὅτι αἱ τιμαὶ

ἤρχοντο ταχύτατα εἰς συνάντησίν του. Εἰσῆλθεν εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν Παλάτιον, ἐν ἀρχῇ μὲν ὡς «σχολάριος», ἐξ οὗ καὶ τὴν προσωνομίαν προσέλαβε· ὕστερον δ' ὄνομασθη «καθολικὸς κριτὴς τῶν Ρωμαίων» καὶ τέλος «καθολικὸς ἀεκρετάρσιος τοῦ βασιλέως». Συγχρόνως δ' ἐδίδασκε καθ' ἑκάστην Παρασκευὴν ἐν τῷ «τρικλίῳ» τοῦ βασιλέως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καίτοι λαϊκὸς ὢν, παρούσης τῆς συγκλήτου καὶ πλήθους ἐτέρων πολιτῶν. ("Απαντα τ. I, 288, 36: «Οἱμοὶ καὶ πῶς ἔχω μνησθῆναι τῶν ἀκροατηρίων ἐκείνων ἀδακρυτί, τοῦ βασιλέως, τῶν ἀδελφῶν, τῶν μεγιστάνων, τῶν ἐπισκόπων, τῶν ἀπὸ τοῦ κλήρου, τῶν μοναχῶν, τῶν ἐξ ἀγορᾶς, τῶν ἀστῶν, τῶν ξένων, οἷς ἐν τῷ τρικλίῳ προκαθημένοι τὸν θεῖον λόγον ὠμίλου;» Πρβ. Αὐτόθι σ. XI, σημ. 1, ἐνθα αὐτόγραφον σημεῖωμα ἐκ κώδ. Μονῆς Διονυσίου 330 φ. 67). Ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ ἐν τῷ Παλατίῳ ἠύφραίνοντο ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ συνομιλίας. Ἐξετιμάτο, ἠγαπᾶτο καὶ ἐθαυμάζετο ὑπὸ πάντων. Βραδύτερον ἀναμιμνησκόμενος τῶν εὐτυχῶν τούτων ἡμερῶν τῆς ἐν τῷ Παλατίῳ διατριβῆς του, ἔγραφεν ἀποδυσρόμενος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ πάντων τούτων: «Ὡ τῶν καθ' ἡμέραν δημηγοριῶν ἐπὶ τε τοῦ βασιλέως αὐτοῦ καὶ χωρὶς, ἄλλων ἄλλο τι προβαλλομένων καὶ καθάπερ ἐν θεάτρῳ πάντων ἀνηρτημένων ἀκοῦσαι τὰ προβλήματα λύοντος· ὡ τῆς ἐκ πάντων ἀποδιδομένης ἡμῖν εὐνοίας τε καὶ τιμῆς· ὡ τῆς ἡδονῆς μεθ' ἧς ἡμᾶς προσεδέχοντο, ἀνέορτον ἠγούμενοι τὴν ἡμέραν, ἐν ἣ ποτε τῶν βασιλείων ἀπῆμεν, καὶ ὡς ἐκ μακρᾶς ἀποδημίας ἤκοντα μετ' ἐκείνην περιπλεκόμενοι· εἰ δ' ἐπὶ πλέον ἀνεβαλλόμεθα τὴν ἐπ' ἐκείνους ὁδὸν, εὐνουστάτως ἐπὶ τὸν ἐμὸν συρρέοντες οἶκον» ("Απαντα τ. I, 289, 32 ἐ.). Ἡ φήμη αὐτοῦ δὲν περιωρίζετο ἐντὸς τοῦ Βυζαντίου, ἀλλ' ἐξικνεῖτο καὶ πέραν τῶν ὁρίων του, μέχρι καὶ τῆς Ἰταλίας, ὥστε βραδύτερον αὐταρέσκως τοῦτο ἐξῆρεν ὁ ἴδιος: «Εὐρώπη δὲ καὶ Ἀσία καὶ πᾶσι σχεδὸν γῆς μέρεσιν ἦν τις λόγος ἡμῶν καὶ τῶν ἡμετέρων» ("Απαντα τ. I, 285, 9). Ἡ ὑψηλὴ ἐν τῷ Παλατίῳ θέσις ἐδημιούργησεν αὐτῷ στενωτάτους δεσμοὺς φιλίας πρὸς ἅπαντα σχεδὸν τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, μεθ' ὧν καὶ ἀλληλογραφίαν διετήρει, ὡς καὶ μετὰ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἐπικρατείας, ἐν αὐτῇ τῇ Πρωτευούσῃ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, ἦτοι τῶν ἐν Κρήτῃ, τῶν ἐν Πελοποννήσῳ, τῶν ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, τῶν ἐν Τραπεζοῦντι καὶ Ἰταλίᾳ. Ἰδιαιτέρως στενοὺς δεσμοὺς φιλίας ἀνέπτυξε μετὰ τοῦ περιφήμου μεγάλου Δουκὸς Λοουκᾶ Νοταρᾶ, τοῦ Κωνσταντινοῦ Παλαιολόγου, τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορος, τοῦ Δεσπότη τῆς Πελοποννήσου Θεοδώρου καὶ τέλος τοῦ περιφανοῦς Φραγκίσκου Φιλέλφου, τοῦ γαμβροῦ τοῦ Χρυσολωρᾶ καὶ πολλῶν ἄλλων περιφανῶν ἀνδρῶν, ὧν τὰ ὀνόματα ἀπαν-

τᾶς τις ἐν τοῖς Λόγοις καὶ ταῖς Ἐπιστολαῖς τοῦ Γεωργίου. Ἀποκτήσας λοιπὸν κύρος καὶ ὄνομα ὁ Γεώργιος Σχολάριος, ἐπόμενον ἦτο ὅτι ἐθεωρεῖτο αὐθεντία πολιτική, νομική καὶ ἐκκλησιαστική, εἰς σημείον μάλιστα, ὥστε ἡ συμμετοχή του εἰς τὰς μεγάλας κρατικὰς ὑποθέσεις νὰ θεωρῆται ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ. Οὕτω παρασκευαζομένης τῆς ἐνωτικῆς συνόδου ἐκλήθη καὶ μετέσχεν ὁ Γεώργιος καὶ τῆς προπαρασκευαστικῆς ἐν τῇ πρωτεύουσῃ συσκέψεως καὶ τῆς εἰς Ἱταλίαν ἀποστολῆς. Ἄλλ' ἄς παρακολουθήσωμεν τὴν σειρὰν τῶν γεγονότων, ἔστω καὶ ἐπιγραμματικῶς, διὰ νὰ δυνηθῶμεν ὕστερον νὰ κρίνωμεν ἐπὶ τὸ ἀσφαλέστερον τὴν πολιτικὴν καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ Σχολαρίου, ὅστις ἀπὸ τοῦ νῦν ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζῃ τὰ μελανὰ αὐτοῦ σημεῖα.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Η' ὁ Παλαιολόγος (1425-48), πρὸ τοῦ ἐπαπειλουμένου ἐκ τῶν Τούρκων κινδύνου, πρὸς ἐξασφάλισιν δέ, ὡς ἠλπιζε, τῆς ἐκ τῆς Δύσεως βοηθείας, συνεκάλεσεν εἰς κοινὰς συνεδρίας ἐν τῷ Παλατίῳ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1436 (Πρβ. Ἄδ. Διαμαντοπούλου, Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ ἡ ἐν Φλωρεντία σύνοδος. Ἐν Ἀθήναις 1899 σ. 59, σημ. 4) τοὺς ἐπισημοτέρους κληρικούς τε καὶ πολιτικούς τῆς Ἐπικρατείας, ὅπως συσκεφθῶσιν ἐπὶ τῆς ἐνιαίας στάσεως τῶν Ἀνατολικῶν κατὰ τὴν ἀποφασισθεῖσαν ἤδη νὰ συγκληθῇ ἐν Ἱταλίᾳ σύνοδος. Τῶν συσκέψεων μετεῖχε καὶ ὁ Σχολάριος, ὅστις μάλιστα καὶ πρωτεύοντα ρόλον ἔπαιξε. Ὑπεστήριξε δῆλον ὅτι, τὴν αὐτοκρατορικὴν γνώμην ἀπηχῶν, «οἰκονομικὴν», ἦτοι συμβατικὴν ἔνωσιν, ἀναγνώρισιν δηλ. κατ' οἰκονομίαν τῶν ἑτεροδιδασκαλιῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἄνευ ὑποχρεωτικοῦ χαρακτήρος καὶ δεσμευτικοῦ διὰ τὴν χριστιανικὴν Ὁρθοδοξίαν ("Ἀπαντα III, 61). Τούναντίον οἱ περὶ τὸν σοφὸν Ἰωσήφ Βρυέννιον καὶ τὸν μέγαν ἀληθῶς Ἑλληνα θεολόγον Μάρκον τὸν Εὐγενικό, ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ εἰλικρινούς, σαφούς καὶ καθαρῶς δογματικῆς ἐνώσεως (Πρβ. Διαμαντοπούλου, Ἐνθ' ἄν. σ. 60 ἐ.). Καὶ μέχρι τοῦδε μὲν οὐδὲν τὸ ψεκτὸν διὰ τὸν Σχολάριον. Ἀπὸ τοῦ νῦν ὁμως ἐμφανίζονται τὰ πρῶτα δείγματα τῆς ἀνελικρινούς στάσεως του καὶ τῶν ἐπιμόμφων φιλοδόξων ἐπιδιώξεων του. Τῇ 27 Νοεμβρίου 1437 οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀνεχώρουν εἰς Βενετίαν, ὅπως συμμετάσχουν τῆς μελλούσης νὰ συνέλθῃ ἐν Φερράρα ἐνωτικῆς συνόδου, ὅπου μετὰ μακρὸν καὶ ἐπίπονον πλοῦν ἔφθασαν τῇ 8 Φεβρουαρίου 1438 (Συροπούλου, ἔκδ. R. Creyghion IV, 1, 67.82). Μόνος ὁ Σχολάριος, προφασισθεὶς ἀσθένειαν, ἔμεινεν ἐν Κωνσταντίνῳ. Φαίνεται δ' ὅτι καὶ ὁ ὡς Τοποτηρητῆς τοῦ θρόνου ὀρισθεὶς Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ἐδικαιο-

λόγησε τοῦτον δεόντως, διότι κατ' οὐσίαν ἐχρειάζετο τὸν Σχολάριον ὡς σύμβουλον, πολλὰ ὑποσχόμενος αὐτῷ. Ὁ Σχολάριος ἐλπίζων ἀπόκτησιν μεγαλυτέρων ἀξιομάτων καὶ ἕτερα ὀφέλη παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου, παρέμεινεν ἐν Κωνσταντίνῳ, ἀλλ' ἀποτυχὼν εἰς τὰς προσδοκίας του ταύτας ἠναγκάσθη τὸ ἔαρ τοῦ 1438 ν' ἀναχωρήσῃ εἰς Βενετίαν. Ἐπειγόμενος νὰ φθάσῃ τὸ ταχύτερον εἰς Φερράραν ὁ Σχολάριος, δὲν κατώρθωσε νὰ ἴδῃ τὸν Ἱταλὸν φίλον του, ἀλλοτε Διοικητὴν τῆς ἐνετοκρατουμένης Κρήτης Μάρκον Λιπομᾶνον, ὅθεν καὶ ἐκφράζει τὴν λύπην του εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς αὐτὸν ("Ἀπαντα IV, 441|2).

Ἐν Ἱταλίᾳ ὁ Σχολάριος ἐπεδείξατο ἀναμφιβόλως φιλενωτικὰς τάσεις καὶ ἐκ τοῦ ἐμφανούς, πρὸ παντός ὁμως ἐκ τῶν παρασκηνίων ἔδρα ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, ἐλθὼν εἰς ἀντίθεσιν καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν διδάσκαλόν του Μάρκον τὸν Εὐγενικό, ὃν τὰ μέγιστα ἐπύκρνανεν. Ἐν Ἱταλίᾳ ἦλθεν εἰς σύγκρουσιν τόσον μετὰ τῶν ἐνωτικῶν — Γεωργίου Γεμιστοῦ καὶ Βησσαρίωνος —, ὅσον καὶ μετὰ τῶν ἀνθενωτικῶν, ἐπὶ κεφαλῆς ὧν ἴστατο ὁ Εὐγενικός, λόγῳ τῆς φιλαυτίας καὶ ἐγωπαθείας του. Πονήρως σκεπτόμενος, ἀνεχώρησε πρὸ τῆς ἐπισημοῦ ἀνακηρύξεως τῆς ἐνώσεως τῇ 6 Ἰουλίου 1439. Ἐπανελθὼν εἰς τὴν Κωνσταντινὴν τὸ 1440 δὲν ἔπαυεν ἐπιδεικνύων ἐνδιαφέρον διὰ τὰς καταβαλλομένας προσπάθειας ὑπὲρ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς ἐνώσεως τόσον ὑπὸ τῆς αὐλῆς, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν δύο φιλενωτικῶν πατριαρχῶν, Μητροφάνου τοῦ Β' (1440/43) καὶ τοῦ μετὰ διετῆ μεσοπατριαρχίαν διαδεχθέντος τοῦτον Γρηγορίου τοῦ Γ' (1445-49 ἢ 50) τοῦ ἀπὸ Μ. Πρωτοσυγκέλλων. Ἡ ἐκ τῶν παρασκηνίων δ' αὕτη ἀνάμειξις τοῦ Σχολαρίου εἰς τὰ φλέγοντα ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα προεκάλεσε νέαν θλίψιν εἰς τὸν συνετὸν Εὐγενικόν ("Ὁρα Ἐπιστ. πρὸς τὸν Σχολάριον, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ L. Petit ἐν Patrologia Orientalis τ. XVII, 460). Ὁ ὀρθοδοξότατος Μάρκος, πλήρης πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεως ἀπεμακρύνθη εἰς Ἐφεσον ἀπὸ τοῦ 1440-42. Διὰ πικροχόλου δὲ ἐπιτιμητικῆς Ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Σχολάριον, ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ καθορίσῃ τὴν θέσιν του καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν αὐστηρὰν Ὁρθοδοξίαν. Ὁ Σχολάριος δριμύτατα ἐλεγχθεὶς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του, ὡς «μεσότητα καὶ οἰκονομίαν περισκοπῶν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, ἃ οὐδέποτε διὰ μεσότητος κατωρθώθη, διότι μεσότητα ἀληθείας καὶ ψεύδους οὐκ ἐπινοήσειεν ἄν τις, κἂν πολλὰ κάμη», εἴτε ἐκ πολιτικῆς σκοπιμότητος παρακινήθῃς, εἴτε καὶ ἐκ τῆς κατ' αὐτοῦ πανδήμου τῶν ὀρθοδόξων κατακραυγῆς, εἴτε καὶ ὑπὸ τῆς ἰδίας συνειδήσεως ἐλεγχθεὶς, αἴφνης μεταβάλλει ἄρδην ἰδέας, καὶ ἀπὸ ἐνωτικός, ἀποβαίνει ἀπὸ τοῦ τοῦ 1443 πιθανῶς, ἀσφαλῶς δὲ ἀπὸ

τοῦ ἐπομένου ἔτους, ἦτοι τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ πεφλημένου αὐτοῦ διδασκάλου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, φανατικός ἀνθενωτικός καὶ ὡς ὁ ἴδιος λέγει, «τῆς τῶν ὀρθοδόξων συνάξεως ἐξάρχων» ("Απαντα τ. VI, 178).

Ἀπὸ τοῦ Φθινοπώρου τοῦ 1444 ὁ ὀρμητικός Σχολάριος ρίπτεται πλέον ὀλοφύχως εἰς τὸν θεολογικὸν ἀγῶνα, ὡς ἐπάξιός διάδοχος τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ Εὐγενικοῦ, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀνθενωτικῶν Ἰσάμενος. Αἱ μελέται αὐτοῦ κατὰ τοῦ Filioque καὶ κατὰ τοῦ ἐνωτικῶν δόγματος τῆς ἐν Φλωρεντία συνόδου διαδέχονται ἡ μία τὴν ἄλλην. Ἐν ἔτει 1447 ὁ νέος πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Γ' (1445-49 ἢ 50), ἐν συνεννοήσει πιθανῶς πρὸς τοὺς ἐν Ρώμῃ ἐγκαταστάθεντας Βησσαρίωνα τὸν Τραπεζούντιον καὶ Ἰσίδωρον τὸν Κιέβου μητροπολίτην, οἵτινες διὰ τὰς φιλένωτικὰς αὐτῶν τάσεις καὶ προσπάθειάς, προήχθησαν ὑπὸ τοῦ Πάπα εἰς Καρδινάλιους, προὐκάλεσεν ἀποστολὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν Λατίνων θεολόγων ἐκ μέρους τοῦ Πάπα Εὐγενίου, ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁποίων ἐτέθη ὁ Βαρθολομαῖος Larasci, ἵνα συζητήσουν δημοσίᾳ περὶ τῶν διαφορῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Τὴν ὑπεράσπισιν ἀνέλαβε καὶ νικηφόρως διεξήγαγεν ὁ Σχολάριος, καυχώμενος ὕστερον διὰ τὴν νίκην του ταύτην, μάλιστα διότι ὁ ἀγὼν διεξήχθη μετὰ δεινῶν συζητητῶν: «Σοφοὶ δὲ ἦσαν πρὸς οὐς ἠγωνίσμεθα καὶ διὰ τοῦτο ἴσα ἀντ' ἴσων ἀποδιδόντες» ("Απαντα τ. III, 288).

Ἡ στάσις ὁμοίως αὕτη τοῦ Σχολαρίου διέθεσε δυσμενῶς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Η' Παλαιολόγον (1425-48), ἂν καὶ μικρὸν ὕστερον ἐμετρίασε τὴν πρὸς αὐτὸν «ὀργήν» τοῦ ὀ βασιλεύς, μὴ θελήσας νὰ παρατείνῃ τὴν ἐκ κακῶν ἴσως εἰσηγήσεων δυσμένειάν του πρὸς τὸν Σχολάριον.

Ἄλλ' ὁ τῆ 31 Ὀκτωβρίου 1448 ἐπελθὼν θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου, ἐστέρησε τὸν Σχολάριον ἀνεπιστρεπτὴ τῆς εὐνοίας τῆς Αὐλῆς. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ΙΑ' Παλαιολόγος ὁ Δραγᾶσης (1448/53) ἦτο δυσηρεστημένος ἐναντι τοῦ Σχολαρίου ἤδη ἀπὸ τοῦ 1438, λόγῳ τῆς κατὰ τὴν σύνοδον τῆς Φλωρεντίας παρασπονδίας του καὶ πιθανώτατα, λόγῳ φημολογουμένων ἐπεμβάσεων τοῦ Σχολαρίου κατὰ τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὸν θρόνον. Ἐκ τούτου καὶ ἀπεμάκρυνε τοῦτον τῆς Αὐλῆς, ἠνάγκασε δ' οὕτω τοῦτον ν' ἀσπασθῆ τὸν μοναχικὸν βίον καὶ ν' ἀναλάβῃ ἔκτοτε ἀπροκάλυπτον τὸν κατὰ τῆς ἐνωτικῆς τάσεως ἀγῶνα, ὃν καὶ διεξήγαγε μετὰ καλογηρικῆς μανίας. Τὸ 1450 λοιπὸν ἐλθὼν ὁ κατὰ κόσμον Γεώργιος εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Χαρσιανεῖτου περιεβλήθη τὸ ἔνδυμα τοῦ

μοναχοῦ καὶ μετήλλαξεν ἔκτοτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς Γεννάδιον. Μετ' οὐ πολὺ ἐχαροποίησε τὸν μοναχὸν Γεννάδιον ἡ ἀποστολὴ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ἐδέσματος βασιλικοῦ ("Απαντα τ. IV, 474/5) εἰς ἔνδειξιν τῆς ἐπὶ τὸ φιλικώτερον μεταλλαγῆς τῶν διαθέσεων τοῦ βασιλέως ἐναντι τοῦ σοφοῦ μοναχοῦ καὶ παλαιοῦ του φίλου. Τὴν ἀλλαγὴν τῶν βασιλικῶν διαθέσεων ὁ Γεννάδιος πιθανώτατα ὠφείλεν εἰς τὸν φίλον του μέγαν Δούκα Λουκά Νοταρᾶν, ὃν διὰ τοῦτο φαίνεται καὶ μέχρι τρίτου οὐρανοῦ ἐξυμνεῖ ὁ Γεννάδιος, ὀνομάζων τοῦτον «μεγαλοπρεπέστατον, μεγαλοφυέστατον, ἀξιεπαινετώτατον, μοναδικὸν τοῦ Γένους ἔρεισμα, κόσμον καὶ κοινὸν ἀγαλμα» ("Απαντα τ. IV, 492). Εἶναι εὐτύχημα ὅτι διεσώθησαν αἱ πρὸς τὸν Νοταρᾶν Ἐπιστολαὶ τοῦ Γενναδίου, ἐξ ὧν καρπούμεθα τὰς λίαν ἐνδιαφερούσας εἰδήσεις πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ ὀνόματος ἐνὸς μεγάλου Ἑλληνοῦ καὶ ἀκραιφνοῦς πατριώτου, ὃν ἡ τύχη ἔφερεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἀδικούμενον διὰ τὴν στάσιν του δῆθεν κατὰ τῆς ἐνώσεως καὶ τῆς δηλώσεως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ περιφήμου ἐκείνου: «κρειττότερόν ἐστιν ἐν μέσῃ τῇ πόλει εἰδέσθαι φακίολιον τουρκικὸν ἢ καλύπτραν λατινικὴν» (Δούκα, ἐκδ. Τωμαδάκη σ. 53,727). Ἄλλ' ὁ Σχολάριος πᾶν τοῦναντίον τὸν Νοταρᾶν ἐμφανίζει οὐχὶ φανατικὸν ἀνθενωτικόν, ἀλλ' ὡς μετριοπαθῆ πολιτικόν, πολλάκις ἐπιδιώξαντα νὰ μετριάσῃ ὕστερον τὴν ἀνθενωτικὴν ἀντίδρασιν τοῦ Σχολαρίου ("Απαντα τ. IV, 496,10 ἐ.ε.).

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1451 οἱ Οὐσσῖται τῆς Πράγας ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὑπὸ τὸν Ἄγγλον ἱερέα Platris, ἐπιζητοῦντες τὴν μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδοξίας ἔνωσιν. Ὁ Σχολάριος τῶσαύτην ἔλεξιν καὶ πειθῶ ἠσκήσεν ἐπὶ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς πρεσβείας Platris, ὥστε οὗτος ἀπεδέχθη ἀνεὺ ἀντιρρήσεως τὸ ὀρθόδοξον δόγμα.—Ἀπὸ τοῦ Μοναστηρίου τοῦ ὀ Γεννάδιος ἐξαπολύει προκηρῦξεις πυρίνου περιεχομένου πρὸς τὰ ὀσημέραι περίφοβα καθιστάμενα πλήθη, λόγῳ τῆς ἀγωνιώδους καταστάσεως τοῦ ἐπὶ θύραις πλέον τουρκικοῦ κινδύνου. Ὅτε τῆ 12 Νοεμβρίου 1452 ἐκλήθη εἰς τὸ Παλάτιον τοῦ Ξυλαλαῖ, ἐνθα συνήλθον πλεῖστοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ὅπως συσκεφθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, ὁ Γεννάδιος οὐ μόνον ἠρνήθη νὰ προσέλθῃ, ἀλλὰ καὶ γραπτῶς ἐδήλωσεν ὅτι θεωρεῖ ματαίας καὶ ἐπιβλαβεῖς πάσας τὰς ἐνωτικὰς ταύτας προσπάθειάς. Ἐξαπέλυσε δ' ἅμα καὶ Ἐγκύκλιον «Τοῖς εὐγενεστάτοις πολίταις Κωνσταντινουπόλεως ἅπασι καὶ ἱερωμένοις καὶ κοσμικοῖς» ("Απαντα τ. III, 171/4), ἐν ἣ μεταξὺ ἄλλων διεκήρυττε καὶ τὰ περίφημα ταῦτα (αὐτόθι σ. 173,30 ἐ.): «ἐπειδὴ οἱ πολλοὶ νομίζουσι συμφέρον, ὅπερ ἐγὼ πολλάκις καὶ διὰ πολλῶν εἶπον

καὶ ἔδειξα εἶναι ἀσύμφορον, ἀπὸ ταύτης τῆς ἡμέρας ἐγὼ σιωπῶ, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε ὡς βούλεσθε. Ἡ πίστις ἐλευθέρα ἐστὶ καὶ ἀβίαστος· οὔτε ἐμὲ χρὴ κωλύεσθαι ὑφ' ὑμῶν, οὔτε ὑμᾶς ὑπ' ἐμοῦ, καὶ διὰ τοῦτο οὔτε κωλύσω πλέον, ἐπειδὴ κωλύσας παντοιοτρόπως οὐκ ἤνυσσα, οὔτε κοινωνήσω τῆς τοιαύτης ἐνώσεως ποτέ, καὶ οὔτε δέδωκα περὶ ταύτης γνώμην τινά, οὔτε δώσω ποτέ»! Καὶ τῇ 12 Δεκεμβρίου 1452, ὅτε Λατῖνοι καὶ Ἕλληνες συνελειτούργησαν ἐν τῷ Ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τὴν εἰκονικὴν ἔνωσιν οἶονεὶ ἐπισφραγίζοντες, ἐμνημονεύθη δ' ὁ Πάπας καὶ ὁ ἀπεσταλμένος αὐτοῦ καρδινάλιος **Ἰσίδωρος ὁ Κιέβου**, ὁ Γεννάδιος ἐθυροκόλλησεν ἐν τῷ Μοναστηρίῳ του νέον μανιφέστον, ἔχον οὕτω: «**Ἄθλιοι Ρωμαῖοι**, εἰς τί ἐπλανήθητε καὶ ἀπεμακρύνετε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ καὶ ἠλπίζετε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων, καὶ σὺν τῇ πόλει ἐν ἧ μέλλει φθαρῆναι, ἐσχάσατε καὶ τὴν εὐσέβειάν σας; Ἰλέός μοι Κύριε· μαρτύρομαι ἐνώπιόν σου ὅτι ἀθῶός εἰμι τοῦ τοιοῦτου πταίσματος. Γινώσκετε, ἄθλιοι πολῖται, τί ποιεῖτε; Καὶ σὺν τῷ αἰχμαλωτισμῷ, ὃς μέλλει γενέσθαι εἰς ὑμᾶς, ἐσχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον καὶ ὡμολογήσατε τὴν ἀσέβειαν; Οὐαὶ ὑμῖν ἐν τῷ κρίνεσθαι» (Δούκα, ἔκδ. Τωμαδάκη σ. 48,536). Εἶναι ὁμολογουμένως σπαραξικάρδια τὰ ὅσα ἐν συνεχείᾳ ἀφηγεῖται ὁ λατινόφρων χρονογράφος τῆς Ἀλώσεως Δούκας (Τωμαδάκη σ. 48,544): «Τότε αἱ δοκοῦσαι καθαραὶ καὶ εἰς Θεὸν ἐν ὀρθοδοξίᾳ σχολάζουσαι μονάστριαι, κατὰ τὸ δοκοῦν αὐταῖς καὶ τὸν αὐτῶν διδάσκαλον Γεννάδιον, ἅπασαι σὺν τοῖς ἡγουμένοις καὶ πνευματικοῖς καὶ λοιποῖς ἱερεῦσι καὶ λαϊκοῖς τὸ ἀνάθεμα ἐξεβόησαν, καὶ τὸν ὄρον τῆς συνόδου καὶ τοὺς στέρξαντας καὶ στέργοντας καὶ μέλλοντας στέρξαι ἀνεθεμάτισαν. Ὁ χυδαῖος οὖν καὶ ἀγοραῖος λαὸς ἐξελεθόντες ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ μοναστηρίου ἐν καπηλείοις, κρατῶντες ἐν χερσὶ τὰς φιάλας πλήρεις ἀκράτου, ἀνεθεμάτιζον τοὺς ἐνωτικούς, πίνοντες εἰς πρεσβείαν τῆς εἰκόνης τῆς Θεομήτορος, καὶ παρακαλοῦντες αὐτὴν τοῦ γενέσθαι προστατίς καὶ ἀρωγὸς τῆς πόλεως, ὡς ποτε κατὰ τοῦ **Χοσρόου** καὶ τοῦ **Χαγάνου** καὶ κατὰ Ἀράβων, οὕτω καὶ νῦν κατὰ τοῦ **Μεχεμέτ**· «τὴν γὰρ Λατίνων οὔτε βοήθειαν οὔτε τὴν ἔνωσιν χρῆζομεν· ἀπέστω ἀφ' ἡμῶν ἢ τῶν ἀζυμιτῶν λατρεία»! Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Σχολάριος ἀπὸ τοῦ κελλίου τοῦ ἐξαπέλυε ἱερεμῶν καὶ μύδρους φλογίνους κατὰ τῶν ἐνωτικῶν, προλέγων τὸ φοβερὸν τέλος ὡς τιμωρίαν διὰ τὴν ἐπιδιωχθεῖσαν ἔνωσιν! Ἀντὶ νὰ ἐπιδιώξη νὰ συσπειρώσῃ τὰ ἀποτεθαρρυσμένα πλήθη καὶ ὑποβοηθήσῃ οὕτω εἰς τὴν ἀμυναν τῆς κινδυνευούσης πόλεως, οὗτος ἔτι μᾶλλον ἐξήπτε ταῦτα καὶ ἠρέθιζε καὶ ἐξήγειρεν,

γενόμενος οὕτω ὑπαίτιος ἀφαντάστου συγχύσεως καὶ καταστροφῆς. ἐφ' ὅσον τὴν ὑστάτην στιγμὴν τὰ πλήθη περιδεᾶ συνωστίζοντο ἐν τοῖς ἱεροῖς Ναοῖς, ἀντὶ νὰ βοηθοῦν εἰς τὴν ἀποτελεσματικωτέραν τῆς πόλεως ἀμυναν, καὶ οὕτω ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως ἀφέθησαν νὰ συλληφθῶσιν ὁμαδικῶς ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ, νὰ κατασφαγῶσιν ἢ ν' ἀπαχθῶσιν εἰς αἰχμαλωσίαν. Ἐκ τούτου καὶ ὁ ἡμέτερος **Κων. Σάβας** ὠρμήθη νὰ γράψῃ τοὺς οὐχὶ ἀδικαιολογήτους μύδρους τοῦ κατὰ τοῦ Γενναδίου (Μεσαιων. Βιβλ. τ. Ζ' σ. ν' ἐ.ε.): «Ὁ ἀναγινώσκων τοὺς δύο ἐπὶ τῇ ἀλώσει λόγους τοῦ πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου, αἰσθάνεται ἀληθῆ φρικίαν, ἀκούων τὸν μέγαν ἐνοχον κυνικῶς ἐξιστοροῦντα πῶς οἱ περὶ αὐτὸν ἀληθεῖς καὶ θεόπνευστοι χριστιανοὶ συνήρχοντο ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ πένητος βασιλέως καὶ ἐπρόβαλλον τούτῳ τὴν εἰς τοὺς Τούρκους παράδοσιν, ἐπὶ τῇ ἐπιδείξει ἱερῶν χρησμῶν τοῦτο κελευόντων· ἀτυχῶς οἱ χρησμοὶ οὗτοι διεσώθησαν μετὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦ πλαστουργήσαντος αὐτούς, Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου»! Δὲν γνωρίζω ἂν εἰς ἄλλην ἐποχὴν ζῶν ὁ Γεννάδιος δὲν θὰ ἐνεκαλεῖτο ἐπὶ δοσιλογισμῷ, ἂν μὴ δι' ἄλλο τι, τοῦλάχιστον διὰ τὰ προκαλοῦντα τὴν ἀποθάρρυνσιν τοῦ λαοῦ κηρύγματά του.

Τὸ δράμα συνετελέσθη! Τῇ 29 Μαΐου, ἡμέρα Τρίτη, ἡ περίδοξος Πόλις ἐπιπτεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κατακτητοῦ Μωάμεθ. Ὁ Γεννάδιος βεβαιοῖ ὅτι ἡ Πόλις ἐκυριεύθη ἐκ τῆς κατεδαφίσεως τοῦ τείχους, ὅτι γενναίως διεξήχθη ἡ ἀμυνα τοῦ τείχους παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον, ἔνθα διεκρίθη ὁ ἐπ' ἀδελφῆ ἀνεψιὸς αὐτοῦ **Θεόδωρος Σοφισανός**. Ὁ Γεννάδιος σύρεται καὶ αὐτὸς αἰχμάλωτος μετὰ τῆς ἰδίας ἀδελφῆς, τῆς μητρὸς τοῦ Σοφισανοῦ καὶ ὀδηγεῖται εἰς Ἀδριανούπολιν παρὰ πλουσίῳ τινὶ Μουσουλμάνῳ. Ἡ τύχη δὲν ἐβράδυνε νὰ συναντήσῃ καὶ πάλιν τὸν ἀγνοούμενον μοναχόν, ἵνα μετ' οὐ πολὺ ἀνυψώσῃ τοῦτον ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ὡς **Γεννάδιον Β'**.

II. Γεννάδιος Β' ὁ Σχολάριος, ὡς οἰκογενετικὸς Πατριάρχης. Εἶναι πολὺ ἐνδιαφέροντα τὰ ὅσα αὐτὸς ὁ Σχολάριος ἀφηγεῖται περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ ἀνυψώσεώς του εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Διὰ τοῦτο τὰς περὶ τούτου εἰδήσεις ἐξ αὐτοῦ τοῦ Γενναδίου κυρίως θ' ἀντλήσωμεν. Εἶδομεν ὅτι ὁ Γεννάδιος μέχρι καὶ τῆς ἀποφράδος ἐκείνης πρωίας τῆς 29 Μαΐου 1453 περὶ οὐδὲν ἕτερον ἠσχολεῖτο ἢ περὶ τὸν κατὰ τῶν Λατίνων πόλεμον, τὴν δὲ ἄλωσιν ἐθεώρησεν ἐκ τούτου ὡς ὀριστικὴν νίκην κατὰ τοῦ ἐκλατινισμοῦ καὶ τῶν λατινοφρόνων. Ὁ διορατικὸς **Μωάμεθ ὁ Β'** ἐσημείωσε τὸ πρᾶγμα καὶ ἀνεζήτησε τὸν Σχολάριον,

τὸ μὲν διότι ἤθελε νὰ συσπειρώσῃ καὶ πάλιν τοὺς ἐπτοημένους χριστιανοὺς περὶ τὸν πνευματικὸν ἡγέτην των, τὸ δὲ διότι ἐφοβεῖτο νέαν τινὰ σταυροφορίαν ἐκ μέρους τῆς Δύσεως, διὰ ν' ἀναθέσῃ αὐτῷ τὴν πνευματικὴν ταύτην τῶν χριστιανῶν ἀρχηγίαν, ἐφ' ὅσον οὗτος ἀνεγνωρίζετο καὶ ὡς ὁ μέγας τῶν Δυτικῶν ἐχθρὸς καὶ πολέμιος. Ὅτε λοιπὸν ἀνεκαλύφθη παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν μεταξὺ τῶν αἰχμαλώτων ἐπιφανοὺς Τούρκου μεγιστάνος μετὰ τῆς ἀδελφῆς του, ἀντὶ χρημάτων πρὸς ἀπελευθέρωσίν του οἱ φίλοι αὐτοῦ ἐνόμισαν ὀρθότερον ν' ἀποκαλύψωσι τῷ Τούρκῳ κυρίῳ του τίς ἦτο πράγματι ὁ αἰχμάλωτος ("Απαντα τ. III, 200): «Οἱ δὲ χρημάτων μὲν οὐκ ἐκωλύοντο μετρίων... τῷ δὲ δεσπότῃ τούτῳ κρυπτόμενον ἐφάνερον, αὐτὸν ἐκείνον εἶναι βωῶντες, ὃν χρὴ τῶν ἡμετέρων ἐπιτροπεύειν ψυχῶν, μέχρις αἰθέρος ἀναβιβάζοντες τοῖς ἐπαίνοις». Οὐδεμίαν ἀμφιβολία ὅτι ὁ μεγιστάν Τούρκος ἐγνώριζε τὰς ἀναζητήσεις τοῦ Μωάμεθ Β' διὰ τὸν Σχολάριον. Διότι ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται πῶς, ἅμα περὶ τοῦ ἀνδρὸς πληροφορηθεὶς, ἔσπευσε νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν πόλιν καὶ τὸν ἀποδώσῃ εἰς τὸν Μωάμεθ τὸν Β'. Ὡς πρώτην δ' ἐνδειξίν τῆς πρὸς τὸν Σχολάριον εὐνοίας τοῦ Κατακτητοῦ ἔχομεν τὸ ὅτι εὐθὺς ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν μονὴν του, ἃν καὶ ἔρημον, λεηλατημένην, κατεστραμμένην. Ὁ Σχολάριος ἀνεζήτησε καὶ εὗρεν ὄσους ἠδυνήθη τῶν συμμοναστῶν του, οὓς ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ διὰ μελανωτάτων χρωμάτων χαρακτηρίζει ("Απαντα τ. IV, 224): «μοναχῶν, οἱ καὶ πρότερον κακίας καὶ ταραχῆς πάντα ἐπλήρουν, καὶ νῦν πρόφασιν πεποιημένοι πλεονεξίας τὰς χριστιανικὰς συμφορὰς καὶ τοῦ τὰς ἐπιθυμίας πληροῦν, ἀταξίας μὲν τὴν πρὶν ἱεράν τάξιν, σκανδάλου δὲ τὰς τῶν ὁρώντων ψυχὰς καὶ κακοῦ παντὸς τὴν οἰκουμένην ἐνέπλησαν».

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ θρόνος ὁ Πατριαρχικὸς παρέμενε κενὸς ἀπὸ τετραετίας περίπου, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 1450. Τελευταῖος πρὸ τῆς ἀλώσεως Πατριάρχης δὲν ὑπῆρξεν ὁ πράγματι ἀνύπαρκτος Ἀθανάσιος ("Απαντα τ. IV, 510), ἀλλ' ὁ Γρηγόριος, ὅστις ἀπελθὼν εἰς Ρώμην καὶ Λατῖνος γενόμενος, ἐκεῖ ἐτελεύτησεν ("Ἐπετηρὶς Ἐτ. Βυζ. Σπ. 4 (1927) 148). Πρὸς ἐκλογὴν λοιπὸν τοῦ νέου Πατριάρχου προσεκλήθησαν «εἰς σύνοδον πολλοὶ ἐπίσκοποι, οἱ μὲν ἐξ Ἀσίας οἱ δὲ ἐξ Εὐρώπης», οἵτινες ἐξέλεξαν «τῶν περὶ ταῦτα νόμων» τηρηθέντων διὰ κανονικῶν ψήφων τὸν Σχολάριον, ὡς Γεννάδιον Β'. Ὁ Σχολάριος λέγει ὅτι ἠρνεῖτο ἐπὶ πολὺ νὰ δεχθῆ τὰ βάρη τοῦ νέου ἀξιώματος, δι' ὅπερ καὶ ἀπαράσκευος ἦτο καὶ λόγῳ τῆς προηγηθείσης αἰχμαλωσίας του, ἑαυτὸν κωλυόμενον διὰ τὸ ἀξίωμα ἐθεώρει. Ἀλλ' αὐθωρεὶ ἀπεδόθη αὐτῷ καὶ ἐγγράφως ἢ ἐλευθερία ("Απαντα τ. IV,

228) καὶ οὕτως ἀνάγεται ἐπὶ τὸν οἰκουμηνικὸν θρόνον καὶ ὡς ὁ ἴδιος λέγει: «καὶ ψήφοις κάγῳ πρῶτα μὲν διάκονος, εἶτα ἐπίσκοπος καὶ πατριάρχης» (Αὐτόθι σ. 225. Λεπτομερείας τῆς ἐκλογῆς τοῦ Γενναδίου παρέχει καὶ ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς ἐν τῷ Χρονικῷ αὐτοῦ. Ὅρα ἔκδ. Τωμαδάκη σ. 197, 1137).

Ἡ ἀνάρρησις τοῦ Σχολαρίου ἐγένετο τῇ 6 Ἰανουαρίου τοῦ 1454, ὡς ὁ ἴδιος δὲ βεβαίῳ ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν εὐρέθῃ ἀντιμέτωπος μεγίστων καὶ πολυπλόκων ζητημάτων, ἀνευ συμβούλων, ἀνευ συνεργατῶν ("Απαντα IV, 225: «τὴν ἐρημίαν τῶν συνδιοισόντων κατὰ νόμους τὸ ἄχθος τῆς ἐκκλησιαστικῆς προστασίας»). Ἐπὶ πλέον, παρὰ τὸν ὄλεθρον, ἐξηκολούθουν αἱ θρησκευτικαὶ διαιρέσεις, ἐπολλαπλασιάζοντο δὲ καὶ οἱ ὀσημέραι ἀποθραυσνόμενοι ἀπαιτητα ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων, ἐπειδὴ δῆθεν συνετέλεσαν εἰς τὴν προαγωγὴν του εἰς πατριάρχην! Πολλοὶ τούτων μὴ λαμβάνοντες τὰ αἰτούμενα, πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ Πατριάρχου ἠσπάζοντο τὸν Ἰσλαμισμόν ἢ ἠπειλοῦν νὰ πράξωσι τοῦτο (Αὐτόθι σ. 225: «Ἀντὶ τῆς πατρικῆς ἰατρείας αἰροῦνται καὶ ἰδιῶται καὶ μοναχοὶ καὶ οἱ τοῖς ἐπισκοπικοῖς ὀνόμασι σεμνυνόμενοι ἢ αὐτομολοῦντες τοῖς ἀλλοτρίοις τῆς πίστεως ἢ ὅτι αὐτομολήσουσιν ἀπειλοῦντες»). Ὅποια τῷ ὄντι κατάπτωσις συνειδήσεων! Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν ἐφάνη ὅτι ὁ στέφανος τοῦ θρόνου δὲν ἦτο ἐξ ἀνθέων, ἀλλ' ἐξ ἀκανθῶν, ἢ δὲ γύρω τοῦ θρόνου ἀτμόσφαιρα ἀπέβαινε ὀσημέραι βαρυτέρα καὶ ἀποπνικτικώτερα. Καὶ αὕτη ἀκόμη ἢ ζωὴ τοῦ Γενναδίου ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς ἀπειλεῖται: «καὶ τῇ δυστήνῳ ταύτῃ ζωῇ καὶ μηδὲ ὑφ' ἡμῶν σπουδαζομένη λίαν ἐπιβουλεύουσι» ("Απαντα τ. IV, 228. Πρβ. καὶ σ. 265: «Ἄλλ' οὐδὲ τοῦτο λέληθεν ἡμᾶς, ὅτι καὶ τῇ ζωῇ τῶν ταπεινῶν ἡμῶν ἐπεβούλευσαν, ἧς οὐ πάνυ φροντίζομεν»). Εἰς μάτην ἐπεζήτησε νὰ ἐπιβληθῆ ὁ νέος Πατριάρχης εἰς τὸ πάντα χαλινὸν πλέον θραῦσαν ἀτίθασσον πλῆθος. Εἰς μάτην ἐκήρυττεν ὅτι ἡ ἀνόρθωσις καὶ ἡ σωτηρία τοῦ Γένους οὐδαμῶς ἄλλως δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ, εἰμὴ διὰ τῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν εὐλαβοῦς ὑποταγῆς ("Απαντα τ. IV, 232). Αἱ πανταχόθεν πικρίας, ἢ στομαχικὴ ἀσθένεια, ἐξ ἧς ἀπὸ μακροῦ ἔπασχεν, αἱ συχναὶ λιποθυμίαι, οἱ συνεχεῖς ἐκνευρισμοὶ καὶ ἡ προσωπικὴ τούτου φιλοτιμία ὑπέστησαν τοσαύτην δοκιμασίαν, ὥστε ἐκλόνησαν πλέον τὸ πρὸς ἀντίστασιν σθένος τοῦ ἄλλοτε ἀκάμπτου ἐν τοῖς ἀγῶσι Γενναδίου. Οὕτω μετὰ δεκάμηνον πατριαρχεῖαν ἀποφασίζει ν' ἀποχωρήσῃ τοῦ θρόνου. Ἀλλ' ὁ Σουλτάνος ἀντέστη, ὥρισεν δ' ὡς ἐκ τούτου προθεσμίαν ἐνός ἢ τὸ πολὺ δύο μηνῶν, διὰ νὰ σκεφθῆ καὶ ἀποφασίσῃ ὀριστικῶς ("Απαντα τ. IV, 229 καὶ 232). Οὕτω μετὰ πατριαρχεῖαν ἐνός ἔ-

τους ὁ Σχολάριος ἀπεχώρησεν ἐκ τοῦ θρόνου καὶ ἀπῆλθεν εἰς Ἄθω. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐπληξεν αὐτὸν ἑτέρα οἰκογενειακὴ συμφορὰ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ πεφιλημένου ἀνεψιοῦ του Θεοδώρου Σοφιανού, οὗτινος διὰ συγκινητικωτάτου λόγου ἐπικηδεῖου τὰ χαρίσματα τὰ ποικίλα ἐξεθείασε καὶ ἐξύμνησεν ὁ Γεννάδιος ἐν ἔτει 1456.

Μετὰ βραχεῖαν ἐν Ἄθω διαμονὴν ὁ Σχολάριος ἀπεσύρθη εἰς τὴν παρὰ τὰς Σέρρας ἢ Φερράς, ὡς ἐλέγοντο. Μονὴν τοῦ Προδρόμου, τὴν λεγομένην τοῦ Μενοικέως. Ἐνταῦθα κατέγινεν εἰς τὴν πλήρη ἀνασκευὴν τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλήθωνος καὶ μάλιστα τοῦ περὶ «Νόμων» συγγράμματός του, ὅπερ ἤδη ὡς πατριάρχης διέταξε νὰ ριφθῆ ἐπὶ τῆς πυρᾶς καὶ νὰ ἐξαφανισθοῦν πάντα τὰ τυχόν ὑπάρχοντα ἀντίγραφα αὐτοῦ. Ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Σχολαρίου φαίνεται ὅτι οὗτος ἐπατριάρχευσε διὰ δευτέραν καὶ τρίτην μάλιστα φοράν. Μόνον ὅτι ἀγνοοῦμεν τὸ ἀκριβές ἔτος τῶν τελευταίων τούτων ἀνακλήσεών του ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου. Ἐκ τινος ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Θεόδωρον Βρανᾶν τοῦ ἔτους 1464 ἐκ τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου ἀποσταλείσης, πληροφορούμεθα περὶ τινος «καινοτομίας», πολλοὺς ἐγκυμονούσης κινδύνους διὰ τὸ μέλλον τῆς Ἐκκλησίας (Ἄπαντα τ. IV, 265). Φαίνεται βέβαιον ὅτι ἡ «καινοτομία» αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Γεωργίου Ἀμηρούτζη, ὅστις ἵνα νυμφευθῆ τὴν χήραν τοῦ Νερίου Ἀσσίαμοσι ἐπεισε τὸν σουλτάνον ν' ἀπομακρύνῃ τοῦ θρόνου τὸν μὴ ἐγκρίνοντα τὸν γάμον τοῦτον Πατριάρχην Ἰωάσαφ Ἀτὸν Κόκκαν. Τὰ περὶ τῆς τρίτης πάντως πατριαρχείας τοῦ Γενναδίου, καίτοι καὶ ταύτης βεβαιουμένης, ἀγνοοῦμεν καθολοκληρίαν πότε καὶ πῶς ἐπραγματοποιήθη. Πάντως μετὰ ταύτην ὁ Γεννάδιος ἐπέστρεψεν ὀριστικῶς πλέον εἰς τὴν ἀγαπητὴν Μονὴν του ἐπὶ τοῦ ὄρους Μενοικέως, ἐνθα ἀφιερῶθη ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν σύνταξιν τῶν ὠραιωτέρων Λόγων καὶ Θεολογικῶν του ἔργων. Τὸ ἀκριβές ἔτος τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀγνοοῦμεν. Ἐκ τινος σημειώματος τοῦ Παρισινοῦ Κώδικος ὑπ' ἀριθ. 1289 πληροφορούμεθα ὅτι ἔζη εἰσέτι τὸ 1472. Φαίνεται ὅτι ἐβδομηκοντούτης περίπου ἀπέθανεν ἐν τῇ αὐτόθι Μονῇ τοῦ Προδρόμου, ἐν ἧ καὶ τὸ σκήνος αὐτοῦ ἐναπετέθη. Μόλις τὸ 1854 ὁ Πατριάρχης Ἀνθίμος ΣΤ' διέταξε τὴν ἀνακομιδὴν τῶν ὀστέων του καὶ τὴν ταφὴν ἐν τῷ Νάρθηκι δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ τῆς τοῦ Προδρόμου Μονῆς. Ἐπὶ τοῦ νέου δὲ τάφου ἐπεγράφη καὶ τὸ ἀκόλουθον ἐπίγραμμα: «Τάφος Γενναδίου πατριάρχου Κων) πόλεως τοῦ Σχολαρίου τοῦ πρώτου μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς. Ἐγένετο ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων αὐτοῦ ἐπὶ ἔτους 1854 Μαΐου 7 ἐπὶ πατριαρχείας τοῦ κλεινοῦ Ἀνθίμου

Κουταλιανοῦ, ἐπὶ μητροπολίτου Σερρών κυρίου Ἰακώβου Πατμίου καὶ ἡγουμενίας τοῦ Κυρίου Ἀνθίμου Ἱερομονάχου Σερραίου καὶ Θεοδοσίου Δικαίου» (Ὁρα Π. Παπαγεωργίου, ἐν Byzant. Zeitschr. 3 (1884) 314/6).

Ὁφείλομεν χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ πρὶν ἢ δώσωμεν τὸν πλήρη τοῦ μεγάλου κατὰ τὰλλα πατριάρχου Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου χαρακτηρισμόν, ν' ἀναφέρωμεν ὅτι εὐθύς μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐγράφη ἐν τῷ Συνοδικῷ τῆς Κων)πόλεως τὸ ἀκόλουθον λίαν χαρακτηριστικὸν μνημόσυνον αὐτοῦ, ὡς τοῦτο διέσωσεν ὁ Παρισινὸς κῶδιξ 1294: «Γενναδίου τοῦ σοφωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, τοῦ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γενεᾷ φωστῆρος λάμπαντος δίκην, μέγιστον δὲ κράτος ἀραμένου ἐπὶ σοφία παντοδαπῇ καὶ δυνάμει λόγων ἀνυπερβλήτῳ καὶ λαμπρὸν μὲν ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ἀγωνισαμένου καὶ λόγοις καὶ συγγράμμασι καὶ διαλέξεσι καὶ διδασκαλίαις, παρρησιασαμένου δὲ τὴν εὐσέβειαν πολλάκις ἀπαραμίλλῳ ψυχῆς γενναιότητι ἐνώπιον βασιλέων καὶ δυναστῶν καὶ λαῶν καὶ δήμων ὄλων καὶ ἐπὶ πάντων ἀπλῶς τὴν ἱεράν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ὁμολογίαν καὶ ἀλήθειαν ἀναδιδάξαντός τε καὶ ἀποδείξαντος καὶ κήρυκος παντός ἀνακηρύξαντος γεγωνότερόν τε καὶ εὐσημότερον, εἶτα τὴν ἡσύχιον ἀντι πάντων ἀσπασαμένου τε καὶ ἐλομένου διαγωγῆν καὶ τὸν βίον ἐν αὐτῇ μεταλλάξαντος ὁσίως καὶ μακαρίως καὶ οὕτω τὴν πολυειδῆ ἐπισφραγισαμένου ἐαυτῷ ἀρετὴν ἀοιδίμως αἰώνια ἡ μνήμη».

Χα ρ α κ τ η ρ ι σ μ ὁ ς. Ἐξῆρα ἀνωτέρω ὅπου καὶ ὁσάκις ἔκρινα τὰ ἐπίμοιφα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀγαθὰ σημεῖα τοῦ χαρακτήρος τοῦ Γενναδίου. Ἦλθε νῦν καιρὸς νὰ ἐκφράσωμεν καθαρώτερον τὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην ἡμῶν. Ὁ ἀναγινώσκων τὰ ἔργα του, ἐκπλήττεται πρὸ τῆς πολυμαθείας τοῦ ἀνδρός, πρὸ τῆς σοφίας καὶ τοῦ θαυμαστοῦ νοός, τῆς κριτικῆς τούτου δυνάμεως, τῆς συναρπαστικῆς ἐπιχειρηματολογίας του, τοῦ ἀπροσμετρήτου βάρους τῆς κρίσεώς του, τῆς πληθωρικῆς δυναμικότητός του, τῆς φανατικῆς ἐκδηλώσεώς του καὶ τῆς ἀκλονήτου σταθερότητός του πρὸ τοῦ ἀντικειμένου τῆς πίστεώς του. Πάντα ταῦτα εἶναι ὁμολογουμένως προσόντα δι' ἓνα πνευματικὸν ἄνθρωπον καὶ συγγραφέα, ἀλλ' ἀποβαίνουν, ἕνια τοῦλάχιστον ἐξ αὐτῶν, ἐπικίνδυνα ἐφόδια διὰ τὸν ἡγέτην, ὡς τὸ πηδάλιον εἰς χεῖρας νευροπαθοῦς. Ὁ Γεννάδιος κατεῖχεν ὁμολογουμένως ἀφθονα τὰ πνευματικὰ ἐφόδια, ἀλλ' ἅμα καὶ χαρακτήρα εὐερέθιστον, ἐπαναστατικόν, φανατικόν, φίλαυτον, ἀνυπότακτον. Ἄλλ' ἄς ἐντοπίσωμεν τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀνδρός διὰ νὰ γίνωμεν σαφέστεροι εἰς τὰς περὶ αὐτοῦ κρίσεις μας.

Ἐάν ἀπό γραμματειακῆς ἀπόψεως ὁ Γεννάδιος Σχολάριος δύναται νὰ περιληφθῆ ἐπαξίως ἐν τῷ Πανθέῳ τῶν μεγίστων Μορφῶν τῆς καθόλου βυζαντιακῆς Λογοτεχνίας — ἂν καὶ ἡ ἐπίδρασις τῶν ἔργων του ὑπῆρξε μηδαμινή, ἐφ' ὅσον ταῦτα παρέμειναν ἄγνωστα, μηδέποτε δημοσιευθέντα, εἰ μὴ μόνον διὰ τῆς τελευταίας ἐκδόσεώς των ὑπὸ τῶν Petit-Siderides-Jugie — ἐν τούτοις ἀπὸ τε φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς σκοπιᾶς κρινόμενος ὁ ἀνὴρ, ἐμφανίζεται μελανός καὶ ἀποκρουστικός. Ὁ μελετῶν τὰ ἔργα του μαντεύει ἀπὸ τὰς ἰδίας ὁμολογίας ἢ καὶ ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεώς του περὶ τῶν διαφορῶν προσώπων ἢ καὶ τῶν καταστάσεων, ὅτι ὁ ἀνὴρ εἶναι δεδικοιολογημένως ὑποπτος, ὡς πρὸς τὴν καθαρότητα τῶν διαθέσεων του καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρου του. Ἐναντὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, δείκνυται ἀντιφατικός καὶ ἀμφίροπος, οὐχὶ ἐξ ἄγνωτων προϋποθέσεων οὕτω φερόμενος, ἀλλ' ἐξ ἰδιοτελῶν καὶ πολιτικῶν, καθαρῶς προσωπικῶν βλέψεων καὶ ἐπιδιώξεων κινούμενος. Μέχρι τοῦ 1443 ἐδεικνύετο μᾶλλον φιλενωτικός. Ὑστερον μετεβλήθη εἰς φανατικὸν ἀνθενωτικόν, ἐξικνούμενον μέχρι τῶν ἄκρων καὶ ὅταν ὁ ἐθνικὸς κίνδυνος ἐπέβαλεν αὐτῷ συνειτωτέραν στάσιν, τούλαχιστον ἀποφυγὴν ἐξάψεως τῶν πνευμάτων, ἐν στιγμαῖς κρισιμωτάταις διὰ τὸ ἔθνος καὶ πρὸ παντὸς ἀποφυγὴν ἀποθαρρύνσεως τοῦ κατεπτοημένου πλήθους, ὁ Γεννάδιος τὸναντίον ἐξαπολύει μύδρους κατὰ τῶν Λατίνων καὶ τῶν ὁμοφρόνων αὐτοῖς καὶ προφητεύει τὸν ἄφευκτον ὄλεθρον, γενόμενος οὕτως ὑπαίτιος ἀφαντάστου πανικοῦ καὶ τελείας ἀποθαρρύνσεως τοῦ πλήθους. Τὴν διαγωγὴν ταύτην δὲν δύναται ἢ Ἱστορία νὰ μὴ στιγματίσῃ. Καὶ ἂν ἡ ὑπὸ τοῦ Γενναδίου, ὡς πατριάρχου ἀκολουθηθεῖσα πολιτικὴ ἐπέτυχε πράγματι νὰ ἀποσπάσῃ ἀνυπολογίστου σημασίας «προνόμια» διὰ τὸ εἰς δουλείαν περιπεσόν δύστηνον Ἑλληνικὸν ἔθνος, κατῶρθωσε δ' ἄμα ν' ἀντιταχθῆ σθεναρῶς κατὰ τῆς ἀπροσμετρήτου ἐκλύσεως καὶ διαφθορᾶς τῶν συνειδήσεων ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματούχων καὶ αὐτῶν τῶν ἐπισκόπων, μέχρι καὶ τοῦ ἀσημοτέρου γραικοῦ, ἐπέτυχε δ' ἐπίσης διὰ τῆς ἰδρύσεως τῆς πρώτης μετὰ τὴν Ἀλωσιν Ἀκαδημίας πρὸς μὲν ὀφθαλμῶν τῆς Ἑλληνικῆς νεότητος, νὰ διατηρήσῃ ὁπώσοῦν τὴν πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἐφεσιν, ἔστω καὶ διὰ βραχὺ διάστημα, οὐχ ἥττον παρέμεινε καὶ παραμένει ἡ μομφὴ κατ' αὐτοῦ, ὡς ὑπαίτιου πολλῶν δεινῶν, λόγῳ τῆς φιλαυτίας καὶ φιλοδοξίας του, χάριν τῶν ὁποίων ὠδηγεῖτο εἰς ἐμπαθεῖς ἀκρότητας, ἀπροσμετρήτου ἐθνικῆς ζημίας, ὡς τὰ γεγονότα ἀπέδειξαν. Ἴδου διὰ τί ἐχαρακτηρίσαμεν ἐν ἀρχῇ τὸν Γεννάδιον ὡς τὸν «Ψελλὸν τῆς Ἀλώσεως»! Ὁ μελε-

τῶν τὰ συγγράμματα τῶν δύο τούτων Βυζαντινῶν συγγραφέων, ἀσφαλῶς θὰ εὕρῃ πλείστα τὰ κοινὰ μεταξύ των διὰ νὰ κάμῃ παράλληλον ἀμφοτέρων χαρακτηρισμόν, τόσον ἐν τοῖς ἀγαθοῖς, ὅσον καὶ ἐν τοῖς κακοῖς καὶ ἐπιμόμοις σημείοις. Πολυῖστωρ ὁ Ψελλός, πολυῖστωρ καὶ ὁ Γεννάδιος. Μέγας πολιτικός ὁ Ψελλός, μέγας πολιτικός καὶ ὁ Γεννάδιος· περιαιτολόγος καὶ ματαιόδοξος ὁ Ψελλός, τοιοῦτος ἐν πολλοῖς καὶ ὁ Γεννάδιος!

Ἄλλὰ τὰ ἐλαττώματα ταῦτα δὲν δύνανται νὰ ἐμποδίσουν νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν καὶ τὰ ὑπέροχα προσόντα μιᾶς μεγάλης πράγματι διανοίας καὶ ἐνὸς ἀληθινοῦ σοφοῦ. Ἡ ἔκδοσις τῶν συγγραμμάτων του ἴσως ἀπέβη ἐπὶ μειώσει τῆς ἀγαθῆς περὶ τῆς πολιτείας του παραδόσεως, ἀλλ' ἀσφαλῶς ἠύξησε τὴν ἐκτίμησιν τῆς Ἐπιστήμης εἰς τὸ πρόσωπόν του, ὡς περὶ μεγαλοφυοῦς, σοφοῦ καὶ χαλκεντέρου συγγραφέως, ἀσχοληθέντος περὶ πάντα σχεδὸν τὰ πεδία τῆς γνώσεως. Ἄν καὶ τὰ διαφέροντα αὐτοῦ στρέφονται κυρίως περὶ τὴν Θεολογίαν καὶ τὴν Φιλοσοφίαν, ἐν τούτοις ἐθεράπευσεν ἐπιτυχέστατα καὶ πολλοὺς ἑτέρους κλάδους τῆς Γνώσεως. Οὕτω Γραμματικὴ καὶ Φιλολογία καὶ Ποίησις καὶ Ἱστορία, θύραθεν καὶ ἱερά, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Νομικὴ καὶ Διπλωματικὴ καὶ Ρητορικὴ καὶ Ἐπιστολογραφία περιλαμβάνονται ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν διαφερόντων τοῦ ὑπερόχου καλάμου τοῦ μεγαλοφυοῦς εἰς συλλήψεις, τῇ ἀληθείᾳ σοφωτάτου, πολυγλωσσώτου καὶ ἐγκυκλοπαιδικωτάτου τούτου συγγραφέως.

III. Συγγράμματα. Ν' ἀναλύσωμεν ἐνταῦθα τὰ πολυπληθῆ τοῦ Γενναδίου ἔργα καὶ ἐκ τῆς ἀναλύσεως τούτων νὰ συναγάγωμεν εἶτα τὰ ἀπαραίτητα διδάγματα περὶ τῶν ἰδεῶν, φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν, τοῦ βαθυστοχάστου τούτου Ἀριστοτελικοῦ συγγραφέως τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐν Βυζαντίῳ, δὲν κρίνομεν σκόπιμον, ἀλλ' οὔτε καὶ ἐφικτόν, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ χῶρος τοῦ Περιωδικοῦ καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ἐκδόσεώς του δὲν ἐπιτρέπουσιν εἰς ἡμᾶς τοῦτο. Διὰ τοῦτο θ' ἀρκεσθῶμεν ἀπλῶς νὰ σημειώσωμεν τὰ σπουδαιότερα τῶν ἔργων του, ἀκολουθοῦντες τὴν σειρὰν τῆς ἐκδόσεως Petit-Siderides-Jugie καὶ παραπέμποντες διὰ πλείονας εἰδήσεις τὸν ἐνδιαφερόμενον εἰς τὴν μελέτην αὐτῶν τῶν ἔργων τοῦ Γενναδίου.

Α' Τόμος: Α. Ῥητορικὰ ἔργα: 1. Ὀμιλίαι καὶ λόγοι πανηγυρικοί: 1. «Εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν». 2. «Ἐπὶ τῇ παραβολῇ τοῦ Τελώνου καὶ τοῦ Φαρισαίου». 3. «Τοῦ ἀσώτου καὶ περὶ μετανοίας». 4. «Τῇ πρώτῃ τῶν νηστειῶν καὶ περὶ νηστείας». 5. «Περὶ ἐλεημοσύνης». 6. «Εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ὀρθοδοξίας». 7. «Περὶ τοῦ μυστηριώδους σώματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». 8. «Τῇ μ. Παρασκευῇ ἐν τῷ Παλατίῳ». 9. «Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν ἐν τῷ Παλατίῳ». 10. «Τῇ

έορτῇ τῶν Εἰσοδίων, ἐν τῇ Μονῇ τῆς περιβλέπτου». 11. «Εἰς τοὺς ἀγ. Ἀποστόλους». 12. «Ἐπὶ τῆς ἀρνήσεως τοῦ Πέτρου καὶ τῆς μετανοίας αὐτοῦ: α. Ἐπιστολὴ τοῦ μοναχοῦ Λαυρεντίου εἰς τὸν Γεννάδιον. β. Ἀπάντησις τοῦ Γενναδίου. γ. Τίνας ἂν εἶπε λόγους πρὸς ἑαυτὸν ὁ μακάριος Πέτρος ἐν τῷ κλαίειν μετὰ τὴν ἀρνήσιν». 13. «Ἐπὶ τῇ μεταστάσει τῆς Θεοτόκου». 14. «Ἐπὶ τῇ μνήμῃ τῆς ἀποτομῆς τοῦ Προδρόμου». 15. «Εἰς τὴν κατὰ σάρκα Γέννησιν τοῦ Κ.ἡ.Ι.Χ.». 16. «Ἀπόσπασμα ὁμιλίας εἰς τὸν Ἁγ. Δημήτριον». 17. «Ἀπόσπασμα εἰς Ἁγ. Λεόντιον Ἀχαΐας» (Σπ. Λάμπρου, Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά τ. II (1912) 161]8).— II. Ἐπιτάφιοι: 1. «Ἐπικήδειος ἐπὶ τῷ μακαριωτάτῳ πατρὶ καὶ διδασκάλῳ κυρῷ Μάρκῳ τῷ Ἐφέσου κατὰ κόσμον Εὐγενικῷ». 2. «Ἐπιτάφιος τῷ ἀδελφῷ τοῦ βασιλέως κύρ Θεοδώρῳ δεσπότη» (1448). 3. «Παραμυθητικὸς τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ ἐπὶ τῇ μεταστάσει τῆς δεσποίνης τῆς μητρὸς αὐτοῦ». 4. «Μονωδία ἐπὶ τῇ αὐθεντοπούλῃ θυγατρὶ τοῦ δεσπότη κυρ Δημητρίου». 5. «Ἐπιτάφιος τῷ υἱῷ τῷ κύρ Θεοδώρῳ τῷ Σοφιανῷ» (1456). 6. «Γενναδίου θρήνος Ἰουνίου κ', Ἰνδικτιῶνος ὀγδόης ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως ἐν τῇ μονῇ τοῦ τιμίου Προδρόμου» (1460).— III. Ζητήματα ἀναγόμενα εἰς τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον (1439): 1. «Ἐν Φλωρεντία πρὸς τοὺς ἡμετέρους». 2. «Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν σύνοδον». 3. «Πρὸς τὴν οἰκουμένην σύνοδον ὑπὲρ εἰρήνης». 4. «Λόγος δεύτερος, ἐν ᾧ ἀναιρεῖται τὰ κωλύματα τῆς τοιαύτης εἰρήνης». 5. «Λόγος τρίτος, ἐν ᾧ τίθεται τὰ ποιήσοντα τὴν τοιαύτην εἰρήνην». 6. «Ἀναφορὰ πρὸς τὸν βασιλέα, ἐνώπιον τῆς θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου». 7. «Ἡ παρὰ τῶν ἡμετέρων σταλεῖσα ἔκθεσις πρὸς Λατίνους». 8. «Ἀπολογία διὰ τὰς ἐπὶ Λατινισμῷ κατηγορίας».

B. Δογματικὰ ἔργα: I. Θεία Πρόνοια καὶ προορισμός: 1. «Περὶ θείας προνοίας καὶ προορισμοῦ». 2. «Περὶ θείου προορισμοῦ καὶ θανάτου, κατὰ τὸν μ. Βασίλειον, τῷ Ἰωσήφ τῷ ἐν Θεσσαλονίκη». 3. «Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τρίτον τῷ αὐτῷ πατρὶ». 4. «Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, τέταρτον τῷ μεγάλῳ οἰκονόμῳ κύρ Θεοδώρῳ τῷ Ἀγαλλιανῷ». 5. «Περὶ τοῦ θείου προορισμοῦ, πέμπτον. Ὅπως ἡ θεία πρόνοια καὶ ὁ θεῖος προορισμὸς οὐκ ἀναιρεῖ τὸ χρησίμον τῶν εὐχῶν». II. Περὶ Ψυχῆς: 1. «Περὶ τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως τῶν νοερῶν καὶ ἀθανάτων ψυχῶν». 2. «Ἐκ τοῦ πρώτου περὶ Ψυχῆς, κατὰ τὸν Γρηγόριον Νύσσης». 2β. «Περὶ τῆς λογικῆς καὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς δεύτερον τῷ πανιερωτάτῳ μητροπολίτῃ Μηδείας Θεοφάνει». 3. «Περὶ τῶν ἀνθρωπείων ψυχῶν, τί αὐταῖς γίνεται μετὰ τὴν τῶν σωμάτων ἀπαλλαγὴν». 4. Περὶ ψυχῶν

καὶ σωμάτων καὶ πουργατορίου τῷ Ἰωάννῃ (μοναχῷ;) δικαίῳ τοῦ Θεσσαλονίκης». 5. «Τῷ ἐντιμοτάτῳ κύρ Ἰωάννῃ τῷ δικαίῳ τοῦ Θεσσαλονίκης ὁ Γεννάδιος χαίρειν Περὶ πουργατορίου».

B' Τόμος: C. Πολεμικὰ ἔργα κατὰ Λατίνων: I. Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος: Τμῆμα πρῶτον: Περὶ τῶν αἰτίων τοῦ σχίσματος. Τμῆμα δεύτερον: Περὶ τοῦ μακαρίου Αὐγουστίνου, καὶ καθόλου περὶ τοῦ πῶς δεῖ χρῆσθαι ἐκάστῳ τῶν διδασκάλων ἡμᾶς κατὰ ἀντιπαράστασιν ἐν ᾧ καὶ περὶ τῶν κτιστῶν εἰκόνων καθολικὴ θεωρία. Τμῆμα τρίτον: Διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων. Τμῆμα τέταρτον: Ἐπιχειρήματα τῶν Λατίνων. Τμῆμα πέμπτον: «Ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ». Τμῆμα ἕκτον: Συμφωνία Ἑλλήνων καὶ Λατίνων Πατέρων.— Πίναξ ἀρίστης συγγραφῆς τῆς ἐνθάδε... τοῦ θείου Σχολαρίου. II. Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος Βιβλίον δεύτερον: Προτάσσεται «Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ὑψηλότατον καὶ εὐσεβέστατον βασιλέα Τραπεζοῦντος, κύρ Ἰωάννην τὸν μέγαν Κομνηνόν, πρὸς δὲ καὶ τὸ βιβλίον ἀναφέρεται». Τμῆμα πρῶτον: Εἰσαγωγή καὶ «οἶόν ἐστι τὸ καινοτομεῖν ἐν τοῖς θείοις». Τμῆμα δεύτερον: «Ἐν παρεξηγουμέναις ῥήσεων οἱ φρονούντες τὸν Υἱὸν ἀρχὴν τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως ἐξηγητικόν». Τμῆμα τρίτον: «Τῶν δυτικῶν διδασκάλων προχείρως καὶ ἀληθῶς πρὸς τοὺς Ἀσιανούς καὶ τὸν κοινὸν κανόνα τῆς πίστεως ἐφελκυστικόν». Τμῆμα τέταρτον: «Τῆς ἡμετέρας δόξης ὅτι δόξα κοινὴ τῶν διδασκάλων τῆς πίστεως ἐστίν». — «Πίναξ συγγραφῆς δευτέρας θαυμασίας, σοφοῦ γ' ἐκ κρήνης βλυσάσης Σχολαρίου». III. Ὁμολογία πίστεως (μετὰ τὸ 1446).

Γ' Τόμος: C. Πολεμικὰ ἔργα κατὰ Λατίνων (συνέχεια): I. Κατὰ Λατίνων: 4. Διάλογος Νεόφρων ἢ Ἀερομυθία» (1446). 5. «Ἐλεγχος ὡς ἐν ἐφόδῳ τῶν σοφιστικῶν τρόπων τῆς εἰρήνης, οὗς οἱ λατινισταὶ περιιάδουσιν εἰς ἑξαπάτησιν ἀπλουστέραν ἐν σχήματι διαλόγου, οὗ πρόσωπα Εὐλόγιος, Βενέδικτος καὶ Ὀλβιανός». 6. «Περὶ τῶν ῥητῶν τῶν δυτικῶν, ἐφ' οἷς μάλιστα ἐρείδονται Λατῖνοι, ἀπόκρισις σύντομος καὶ σαφής». 7. «Ὅτι ἀδύνατόν ἐστι καὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ προβολέα εἶναι τοῦ Πνεύματος». 8. «Ἐπιχειρήματα τῶν Γραικῶν». 9. «Ἀπολογία σύντομος ὑπὲρ τοῦ μὴ δέχεσθαι τοὺς ὑγιαίνοντας τῶν Γραικῶν τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον καὶ τὴν ἐκεῖ κακῶς ὀρισθεῖσαν ἔνωσιν. Ἐγράφη δὲ μετὰ τὴν βασιλέως Ἰωάννου τελευτήν». 10. «Κατὰ Βησσαρίωνος» (ἀπόσπασμα). 11. «Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως τῶν τοῦ πα-

τρίου καὶ ἀληθοῦς δόγματος ἀντιποιοιμένων, Πρὸς Δημήτριον τὸν Παλαιολόγον (1450). 12. «Τῷ μεγαλοπρεπεστάτῳ καὶ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ περιφανεστάτῳ ἄρχοντι τῷ μεγάλῳ δουκί (Λουκᾶ Νοταρᾶ)». 13. «Πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον. Κατὰ τῆς ἐνώσεως» (12 Μαρτίου 1452). 14. «Διακήρυξις τῆς 1 Νοεμβρίου 1452». 15. Διακήρυξις τῆς 15 Νοεμβρίου 1452 κατὰ τῆς ἐνώσεως: «Ἐστάλη τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς, τῷ μεγάλῳ ἐκκλησιάρχῃ τῷ Σιλβέστρῳ καὶ τῷ χαρτοφύλακι τῷ Ἀγαλλιανῷ, τῇ ἡμέρᾳ ἣ ἐμνηύθησαν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ εἰς τοῦ Ξυλαλαῖ τοῦ παλάτιον καὶ ἦν αὕτη ἡ πρώτη φορά μετὰ τὸ συσκέυασθῆναι πάντα ἰδίως διὰ τοῦ καρδινάλιου καὶ τῶν τριῶν ἀρχιερέων τοῦ ἐνιαυτοῦ τούτου». 16. «Διακήρυξις (μανιφέστον) πρὸς τοὺς κατοίκους Κωνσταντινουπόλεως (27 Νοεμβρίου 1452: Ταύτη τῇ ἡμέρᾳ διεδόθη τὸ παρὸν εἰς ὅλην τὴν πόλιν καὶ ἴσα πολλὰ μεταγραφέν, πρὸ ἑξ μηνῶν τῆς ἀλώσεως». 17. «Ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Χαροσιανεῖτου (25 Δεκεμβρίου 1452). Λόγος ἐπιστολιμαῖος τῷ δεσπότη Δημητρίῳ, ἐν Πελοποννήσῳ». 18. «Πίναξ ἀνθενωτικῶν ἔργων». 19. «Ἐρῆνος ἐπὶ τῇ διακηρύξει τῆς ἐνώσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν Ἰανουάριον 1453: «Ἐπὶ τῇ δι' ἐγκατάλειψιν Θεοῦ ματαίᾳ καὶ ἀλόγῳ καὶ ἀσυνειδήτῳ καινοτομίᾳ τῆς πίστεως». 20. Ἡ πρὸς τὸν βασιλέα ἀναφορὰ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν λοιπῶν» κατὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου (Νοέμβριος 1452). 21. Σημείωμα τῶν ὑπογραψάντων τὴν ἔνωσιν ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας. 22. Ἀπόσπασμα «Ἐκ τοῦ τῶν θεολογικῶν τρίτου: πρὸ τῆς ἀλώσεως». (Κατὰ τῶν ἀζύμων). II. Πολεμικά κατὰ Βαρλααμιτῶν: I. «Πρὸς κύρ Ἰωάννην τὸν Βασιλικὸν ἐρωτήσαντα περὶ τῆς τοῦ μακαρίου Θεοδώρου τοῦ Γραπτοῦ ῥήσεως, ἀφ' ἧς οἱ ματαιόφρονες Ἀκινδυνισταὶ θορυβοῦσιν· ἔτι δὲ καὶ περὶ ὧν οἱ αὐτοὶ περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου σοφίζονται». 2. «Περὶ τοῦ πῶς διακρίνονται αἱ θεῖαι ἐνέργειαι πρὸς τε ἀλλήλας καὶ τὴν θείαν οὐσίαν, ἧς εἰσιν ἐνέργειαι, καὶ ἐν ἧ εἰσιν». III. Κατὰ τῆς Σιμωνίας (1451): Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον. IV. Κατὰ Ἰουδαίων: I. «Ἐλεγχος τῆς ἰουδαϊκῆς νῦν πλάνης ἕκ τε τῆς Γραφῆς καὶ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς πρὸς τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν προθέσεως: ἐν σχήματι διαλόγου» (1464). 2. «Ἐκ τῶν περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προφητειῶν αἱ σαφέστεραι ἐνταῦθα ἐτέθησαν, πλείστων οὐσῶν ἐν πᾶσι τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις». D. Λύσεις ἀποριῶν γραφικῶν καὶ θεολογικῶν: I. Λύσεις ἀποριῶν τινῶν ἐπὶ τῇ θείᾳ Γραφῇ: 1. «Εἰς τὸ εὐαγγελικὸν ρητόν· τὸ Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες;». 2. «Περὶ τῆς ἀφῆς τοῦ Κυριακοῦ σώματος, ὅπως τῇ μὲν Μαγδαληνῇ

ἐκωλύετο, ἐπετράπη δὲ τῷ Θωμᾶ». 3. «Περὶ τῆς ἀρνήσεως τοῦ Πέτρου καὶ τῆς τοῦ ἀλέκτορος φωνῆς». 4. «Περὶ τῆς ὥρας καθ' ἣν ἐσταυρώθη ὁ Δεσπότης ἡμῶν». 5. «Περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ περὶ τῆς τῶν σωμάτων ἀναστάσεως». 6. «Περὶ τῶν ἐν παραδείσῳ ξύλων, τοῦ τῆς ζωῆς ξύλου καὶ τῆς γνώσεως». II. Λύσεις ἀποριῶν θεολογικῶν: 1. «Εἰ μία οὐσία Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιος Πνεύματος, πῶς ἐνανθρωπήσαντος τοῦ Υἱοῦ, οὐχὶ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Πνεῦμα συνενθρωπήσαν, ἢ πῶς τέλειος Θεὸς ὁ Χριστὸς μὴ κάκεινων συνενανθρωπήσαντων». 2. «Πρὸς τινα φίλον, λύσις ζητήσεως περὶ τῆς ἐν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ ἀνθρωπότητος. Ἐκ τῆς μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου τῆς ἐν τῷ ὄρει τοῦ Μενοικέως, ἐν τῇ τρίτῃ ἀπαλλαγῇ τῆς εἰς τὴν πόλιν τρίτης ἀνόδου βιαίας ἡμῶν καὶ χάρις τῷ ἐλευθερώσαντι ἡμᾶς ἐκεῖθεν Θεῷ. Τῷ ἀρίστῳ καὶ συνετῷ καὶ λογίῳ ἀνδρὶ, κυρίῳ Θεοδώρῳ τῷ Βρανᾶ» (1464). 3. Διὰ τί τὸν μὲν πρόσθεν χρόνον θαύμασιν ὁ Θεὸς τοὺς μὲν μὴ πιστεύοντας προσῆγε τῇ πίστει, τοὺς δὲ πιστοὺς ἐτίθει βεβαιότερους... νῦν δὲ τοιοῦτον οὐδὲν γίνεται». 4. «Περὶ τῆς ἐν τῷ Δεσπότη ἡμῶν Χριστῷ ἀνθρωπότητος». 5. «Ὅτι οἱ ἄγγελοι οὐ προκόπτουσιν εἰς τὴν μακαριότητα μετὰ τὸ βεβαιωθῆναι ἐν αὐτῇ, καίτοι τι τῆς προκοπῆς λαμβάνουσιν». 6. «Περὶ τῆς ἐωθινής καὶ ἑσπερινῆς ἐν ἀγγέλοις λεγομένης γνώσεως». 7. «Περὶ τῶν τὰ φαῦλα πραττόντων, πότερον ἄκοντες πράττουσιν ἢ ἐκόντες, ἀπορία καὶ λύσις». 8. «Περὶ τῶν κατ' ἀρετὴν ἔργων, ὧν ἄνευ ἢ πίστεως ἀκαρπὸς ἐστὶ τοῖς πιστεύουσιν». 9. «Περὶ τοῦ ἀσυγκρίτως ἐνδοξοτέραν εἶναι τῶν Σεραφίμ τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον». 10. Ἀπόδειξις ὅτι μείζων πάντων τῶν ἁγίων ὁ ἅγιος Παῦλος». 11. «Ἐν τῇ τρίτῃ εἰς τὴν πόλιν βιαίῳ ἀνόδῳ» (περὶ διακρίσεως τῶν τριῶν προσώπων» (1464). E. Ἀπολογητικὰ ἔργα: I. Ἀπολογητικὰ ἀπευθυνόμενα πρὸς Μουσουλμάνους: 1. «Περὶ τῆς μόνης ὁδοῦ πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Συνεγράφη δὲ καὶ ἀραβικῶς ἠρμηνεύθη καὶ ἐδόθη ζητήσασαι, μετὰ τὰς διαλέξεις ἐν τῷ πατριαρχείῳ τὰς δευτέρας». 2. «Δεύτερον περὶ τῆς ἡμῶν πίστεως καὶ συνετέθη ὡς οἶόν τε σαφές καὶ εὐπαράδεκτον τοῖς ἀμυήτοις». 3. «Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις περὶ τῆς θεότητος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Συμπληρωματικὰ κατὰ Λατίνων: «Μάρκου μητροπολίτου Ἐφέσου τοῦ Εὐγενικοῦ κεφάλαια συλλογιστικὰ πρὸς Λατίνους. Ἀποκρίσεις δὲ πρὸς ταῦτα... τοῦ Σχολαρίου ἐξ αἰτήσεως τοῦ μακαρίου πατριάρχου κυρίου Γρηγορίου τοῦ νέου ὁμολογητοῦ».

Δ' ΤΟΜΟΣ: Πολεμικά κατὰ Γεμιστοῦ Πλήθωνος: 1. «Κατὰ

τῶν Πλήθωνος ἀποριῶν ἐπ' Ἀριστοτέλει». 2. Ἐπιστολή «τῷ Ἐφέσου» σὺν τῇ ἀποστολῇ τοῦ προηγουμένου βιβλίου. 3. «Πρὸς Πλήθωνα ἐπὶ τῇ πρὸς τὸ ὑπὲρ Λατίνων βιβλίον αὐτοῦ ἀπαντήσῃ ἢ κατὰ Ἑλλήνων (1450). 4. «Ἐπιστολή τῇ βασιλίσση περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ (Περὶ Νόμων (1454/6)). 5. «Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Γεμιστοῦ, καὶ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς πολυθειᾶς» (Πρὸς τὸν Ἐξαρχον Ἰωσήφ, μετὰ τὸ 1456). 6. «Περὶ τοῦ ἐνός ἐν Τριάδι Θεοῦ ἡμῶν καὶ πάντων τῶν ὄντων δημιουργοῦ, καὶ κατὰ ἀθέων ἢ τοι αὐτοματιστῶν καὶ κατὰ πολυθέων» (μετὰ τὸ 1456).— **Ποιμαντικὰ καὶ ἀσκητικά:** 1. «Ἄ δεῖ τὸν ἀρχιερέα ἐξ ἀνάγκης ἐπίστασθαι καὶ τοὺς ἄλλους διδάσκειν» (Ἐνταῦθα λέγει περὶ τῶν δώδεκα ἄρθρων καὶ τῶν ἑπτὰ μυστηρίων). 2. «Ἐπιστολή τῷ τιμιωτάτῳ ἐν μοναχοῖς κῦρ Μαξίμῳ, τῷ κατὰ κόσμον Σοφιανῷ, καὶ πᾶσι τοῖς ἐνασκησθέντοισι τῇ ἀγίᾳ μονῇ τοῦ Σινᾶ ὀσιωτάτοις ἱερομονάχοις καὶ μοναχοῖς». 3. «Ἐπιστολή τῷ μοναχῷ τῷ Σινᾶ Ἰωακείμ». 4. «Ζητήματα καὶ ἐρωτήσεις τοῦ εὐσεβεστάτου δεσπότη Σερβείας κῦρ Γεωργίου... Ἀποκρίσεις τοῦ πατριάρχου» (1456/7). 5. «Ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς πόλεως καὶ τῇ παραιτήσῃ τῆς ἀρχιερωσύνης» (1455). 6. Ποιμαντορικὴ ἐγκύκλιος ἐπὶ τῇ παραιτήσῃ του (1455/6). 7. «Τῇ ἀδελφῇ τῆς βασιλίσσης, τῇ κυρᾷ Σωφροσύνη τῇ ἐν μοναχαῖς ὀσιωτάτῃ καὶ αἰδεσιμωτάτῃ». 8. «Περὶ τῆς πρώτης τοῦ Θεοῦ λατρείας, ἢ νόμος εὐαγγελικὸς ἐν ἐπιτομῇ. Αὐτοσχεδῶς καὶ εὐλήπτως ἐξεδόθη μοναχῷ τινι φίλῳ ζητήσαντι». 9. «Ἀπολογία περὶ τῆς σιωπῆς πρὸς τὸν αὐτὸν» (Θεόδωρον Βρανᾶν, τῷ 1464). 10. «Περὶ διαφορᾶς τῶν συγγνωστών καὶ θανασίμων ἀμαρτημάτων σύντομον σαφές». 11. «Παραινετικὸν εἰς ἀμαρτωλόν». 12. Ἀπόσπασμα ἐκτενές ἐκ παραμυθητικῆς τινος Ἐπιστολῆς. 13. «Κεφάλαια πάνυ ὠφέλιμα». 14. «Ἀναγκαῖα ζητήματα ἠθικά».— **Λειτουργικὰ καὶ ποιητικά:** **Λειτουργικὰ:** 1. «Εὐχαὶ μετανοιῶν καὶ μερικαὶ τῶν Ψαλμῶν ἐπιτομαὶ ἐν συνόψει». 2. «Εὐχὴ εἰς τὸν Πατέρα». 3. Ἡ ἐπτάρθμος εὐχὴ μετὰ ἀναπτύξεως ἢ διδαχθεῖσα ὑπὸ τοῦ δεσπότη ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». 4. «Εὐχὴ εἰς τὸν ἀναρχον Πατέρα καὶ οὐράνιον βασιλέα, ὑπὲρ σωτηρίας τῆς Πελοποννήσου». 5. «Εὐχὴ εἰς τὸν ἕνα καὶ τρισυπόστατον Θεόν». 6. «Ἐτέρα εὐχὴ. 1454/6». 7. «Εὐχὴ ἑτέρα πρωτῆ». «Εὐχὴ εἰς τὸν Κ. ἢ Ἰ. Χ.». 9. «Εὐχὴ εἰς τὸν Κ. ἢ Ἰ. Χ.», 10. «Εὐχὴ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς νυκτός». 11. «Εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον εὐχὴ». 12. «Εἰς τοὺς μακαρίους πάντας, εἴτε ἀγγέλους εἴτε ἀνθρώπους». **Β' Ποιητικά:** 1. Συνεσίμου εὐχὴ δι' ἐπῶν... μεταφρασθεῖσα εἰς τὸ σαφέστερον τοῖς πολλοῖς». 2. Ἐκ τῶν ἐμμέτρων εὐχῶν: Εἰς Πατέρα, Χριστόν, Θεοτόκον, τίμιον Σταυρόν, Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον καὶ εἰς

τοὺς ἀγ. Ἀποστόλους. 3. Ἐπιτάφιον ἐπιγραμμα εἰς Δημήτριον Λάσκαρην, τὸν ὡς μοναχὸν θανόντα ὑπὸ τὸ ὄνομα Δανιήλ (1431;). 4. Ἐπὶ τῆς ματαιότητος τοῦ κόσμου. 5. «Στίχοι ἐπὶ τῷ τάφῳ τοῦ Μακαρίου, τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Παντοκράτορος». 6. «Ἐπιτάφιοι στίχοι εἰς Θεόδωρον Σοφιανόν» (1456). 7. Ἰαμβικὴ ἀκροστιχίς. 8. «Εἰς τὸ σωτήριον πάθος». 9. «Ἀλφάβητος παραινετικὴ πρὸς τοὺς νέους». 10. Ἐπιτάφιοι στίχοι εἰς Μᾶρκον τὸν Ἐφέσου (444;). 11. «Παράκλησις ὑπὲρ σωτηρίας τῆς Πελοποννήσου». 12. «Ὕμνος εἰς τὸν Θεὸν μετὰ δεήσεως». 13. «Εἰς τὸν ἐν ἀγίοις πατέρα ἡμῶν καὶ θαυματουργὸν Γρηγόριον ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης τὸν Παλαμᾶν κανών».— **Ἐπιστολαί:** **Α' Πρὸ τοῦ 1450:** 1. Ἰωάννη μαθητῆ. 2. Τοῖς ὁμιληταῖς. 8. Πρὸς Ἰωάννην μαθητῆν. 4. Τῷ αὐτῷ. 5. Τῷ αὐτῷ (1435). 6. Τῷ δεσπότη κυρῷ Θεοδώρῳ. 7. Τῷ αὐτῷ. 8. Τῷ παπᾷ κυρῷ Βησσαρίωνι. 9. Δημητρίῳ τῷ Μακριανῷ. 10. Τῷ Μακαρίῳ. 11. Τῷ βασιλεῖ. 12. Τῷ κυρῷ Ἰωάννη διακόνῳ τῷ Εὐγενικῷ. 13. Τῷ δεσπότη κυρῷ Κωνσταντίνῳ. 14. Τῷ παπᾷ κυρῷ Βησσαρίωνι. 15. Τῷ πάπῃ Εὐγενίῳ. 16. Τῷ Φιλέλῳ εἰς Μεδιόλανα. 17. Ἀλεξίῳ τῷ Λάσκαρι. 18. Ἀγνώστῳ. 19. Τῷ ἀδελφῷ τοῦ βασιλέως. 20. Τῷ μεγάλῳ χαρτοφύλακι τῷ Βαλσαμών. 21. Ἀμβροσίῳ. 22. Μάρκῳ Λειπομάνῳ, ἐν Βενετίᾳ. Ἀπὸ Φλωρεντίας ἐγράφη. 23. Ἀγνώστῳ. 25: Μάρκῳ Ἐφέσου (1440). 25. Τῷ πρίγκιπι εἰς Πελοπόννησον. 26. Παῖσι εἰς Κρήτην. 27. Τῷ Ἀσάνῃ, εἰς Λήμνον. 28. Τῷ βασιλεῖ Τραπεζοῦντος. Τῷ νομοφύλακι εἰς Πελοπόννησον. 30. Δημητρίῳ Ῥαοῦλ τῷ Καβάκη. 31. Τῷ μεγάλῳ δουκί (Λουκᾷ Νοταρᾷ, τῷ 1449;). 32. Τῷ αὐτῷ μεσάζοντι καὶ γαμβρῷ τοῦ βασιλέως. 35. Τῷ μεσάζοντι. 34. Τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ (1450). **Β' Μετὰ τὸ 1450:** 1. Τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ. 2. Μανουὴλ Ῥαοῦλ τῷ Οἰσῆ. 3. Ἀγνώστῳ (πρὸ τοῦ 1453). 4. Τῷ μεγάλῳ δουκί (Λουκᾷ Νοταρᾷ, τῷ 1451/2). 5. Τῷ αὐτῷ μεγάλῳ δουκί. 6. Ἀγνώστῳ (1452). 7. Τῇ κυρᾷ Σιμωνίδῃ Παλαιολογίῃ τῇ Ἀσανίῃ. **Χρονογραφία (1472).**

Ε' ΤΟΜΟΣ: Μεταφράσεις καὶ Σχόλια: 1. Ἐπιτομὴ τοῦ Κατὰ Ἐθνικῶν Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου ἐκ τῆς «Summa Theologica» αὐτοῦ. Προοίμιον. 2. Τίς ὁ τοῦ ποιητοῦ σκοπός. 3. Θεὸς δημιουργός. 4. Ὁ Θεὸς ὡς αὐτοσκοπός καὶ προνοητής. 5. Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἀλήθεια. 11. Ἐπιτομὴ ἐκ τοῦ Θεολογικοῦ (Summa Theologica) Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου: 1. Εἰσαγωγή. 2. Περὶ τοῦ εἶναι τὸν Θεόν. 3. Περὶ τῶν ἀνηκόντων τῇ Τριάδι θεῶν προσώπων. 4. Περὶ τῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ προόδου τῶν κτισμάτων. 5. Περὶ τῶν ἀγγέλων. 6. περὶ τῆς δημιουργίας τῆς σωματικῆς κτίσεως. 7. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου. 8. Περὶ τῆς

τῶν ὄντων κυβερνήσεως.

ΣΤ' ΤΟΜΟΣ: Καὶ ὁ τόμος οὗτος περιέχει ἐν συνεχείᾳ Μεταφράσεις καὶ Σχόλια Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου, κατὰ τὴν ἀκόλουθον σειράν: III. Ἐπιτομὴ τῆς «Prima Secundae» τῆς Summa Theologica τοῦ Ἀκινήτου, διηρημένη εἰς τὰ κεφάλαια: 1. Πρόλογος. 2. Περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου τέλους. 3. Περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. 4. Περὶ τῶν παθῶν τῆς ψυχῆς. 5. Περὶ τῶν ἀρχῶν τῶν ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν. 6. Περὶ παθῶν καὶ ἀμαρτημάτων. 7. Περὶ νόμου καθόλου. 8. Περὶ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.— IV. «Τοῦ Θωμᾶ, Περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ τοῦ εἶναι (De ente et essentia), ἐρμηνευθὲν καὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα μετενεχθὲν γλῶτταν»: 1. Μετάφρασις. 2. Σχόλια. 3. Πίναξ τῶν ζητημάτων.— V. «Εἰς τὴν περὶ ψυχῆς πραγματείαν Ἀριστοτέλους ἐξήγησις τοῦ Θωμᾶ ἐρμηνευθεῖσα παρὰ Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου»: διαιρεῖται δὲ εἰς τρία βιβλία.

Ζ' ΤΟΜΟΣ: Ὁ Τόμος οὗτος περιλαμβάνει Σχόλια εἰς ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ δὴ: Α'. Εἰς τὰ τρία πρῶτα μέρη τῆς Λογικῆς αὐτοῦ. Προηγείται Ἐπιστολὴ «Τῷ ὑψηλοτάτῳ καὶ πανευτυχεστάτῳ δεσπότη κῦρ Κωνσταντίνῳ τῷ Παλαιολόγῳ». Εἶτα ἀκολουθεῖ: Μέροσ πρῶτον: «Προλεγόμενα εἰς τὴν Λογικὴν καὶ εἰς τὴν Πορφυρίου Εἰσαγωγὴν, ἐκ διαφορῶν συλλεγέντα βιβλίων, μετὰ ἰδίων ἐπιστᾶσιων». Μέροσ δευτέρον: Εἰς τὸ βιβλίον τῶν Ἀριστοτέλους Κατηγοριῶν ἐξήγησις. Μέροσ

τρίτον: «Εἰς τὸ περὶ Ἑρμηνείας βιβλίον ἐξήγησις». Β'. Σημειώσεις εἰς τὰ βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους: I. «Ἀποσημειώσεις τῶν βιβλίων τῆς Φυσικῆς ἀκροάσεως Ἀριστοτέλους». II. «Σημειώσεις ἐκ τῶν περὶ οὐρανοῦ βιβλίων τεσσάρων». III. Σημειώσεις ἐκ τῶν περὶ ψυχῆς βιβλίων τριῶν. IV. Σημειώσεις εἰς ἕτερα ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους. V. Ἀποσπάσματα διάφορα. VI. Σημειώσεις εἰς τὴν Φυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐν τῇ ὥα.

Η' ΤΟΜΟΣ: Ὁ τελευταῖος οὗτος Τόμος τῶν ἔργων τοῦ Σχολαρίου περιλαμβάνει ἐν συνεχείᾳ φιλοσοφικὰ ἔργα καὶ μεταφράσεις, τὴν Γραμματικὴν αὐτοῦ καὶ Σύμμεικτα (Varia), κατὰ τὴν ἐξῆς σειράν: VII. «Διαίρεσις κεφαλαιώδης τῶν βιβλίων τῆς Φυσικῆς ἀκροάσεως» τοῦ Ἀριστοτέλους (τὰ πέντε πρῶτα βιβλία). VIII. «Προλεγόμενα εἰς τὴν Φυσικὴν ἀκρόασιν Ἀριστοτέλους» (α. ἐκ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου καὶ β. ἐκ τῶν Σιμπλικίου). IX. Μετάφρασις Σχολίων εἰς τὴν Φυσικὴν ἀκρόασιν τοῦ Ἀριστοτέλους τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου. X. Μετάφρασις «Περὶ τῶν σοφισμάτων» ἐκ τῶν τοῦ φιλοσόφου Θωμᾶ. XI. Μετάφρασις «Ἐκ τῆς Διαλεκτικῆς (Summulae logicae) τοῦ μαΐστορος Πέτρου τοῦ Ἰσπανοῦ». XII. Μετάφρασις τοῦ «Περὶ τῶν ἑξ Ἀρχῶν» (De sex principiis) τοῦ De Gilgert de la Porrée (ἐν σημ.: «ὁ τοῦ βιβλίου ποιητῆς Γ(λ)μπερτος Πορρετᾶνος»).— Γραμματικὴ («Περὶ στοιχείων, προσωδιῶν, καὶ τῶν ὀκτώ τοῦ λόγου μερῶν, ἥτοι εἰς Γραμματικὴν Εἰσαγωγὴν πρώτη».—Σύμμεικτα (Varia).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κύρια καὶ μόνον ἔργα ἀναφέρομεν καὶ ἐκ τῆς νεωτέρας βιβλιογραφίας μόνον τὰ ἀπαραίτητα: Louis Petit.—X. A. Siderides-Martin Jugie, Γεωργίου τοῦ Σχολαρίου Ἄπαντα τὰ εὐρισκόμενα — Oeuvres complètes de Georges Scholarios. Paris 1928/36 τ. I—VIII. Martin Jugie, Ἄρθρον Scholarios ἐν Dictionnaire de Théologie catholique. Paris 1941 σελ. 1521/70 Νικ. Β. Τωμαδάκη, Περὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συναγωγὴ κειμένων. Ἀθήναι 1953. (Δούκας—Κριτόβουλος—Σφραντζῆς—Χαλκοκονδύλης). Τρύφ. Ε. Εὐαγγελίδου, Γεννάδιος Β' ὁ Σχολάριος, πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν οἰκουμηνικός Πατριάρχης. Ἐν Ἀθήναις 1896. Μαν. Γεδεών, Πατριαρχικοί Πίνακες. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1890. Κων. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Ἐν Ἀθήναις 1868. Τοῦ αὐτοῦ, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Ζ' (Προλεγόμενα). Ἄνδρον. Δημητράκοπούλου, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς. Ἐν Λειψίᾳ 1872. Κρουμβάχερ — Σωτηριάδου, Ἱστορία τ. βυζαντ. Λογοτεχνίας, τ. Α', 281 ἐ. Ἄδαμ. Διαμαντοπούλου, Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος. Ἐν Ἀθήναις 1899. Τοῦ

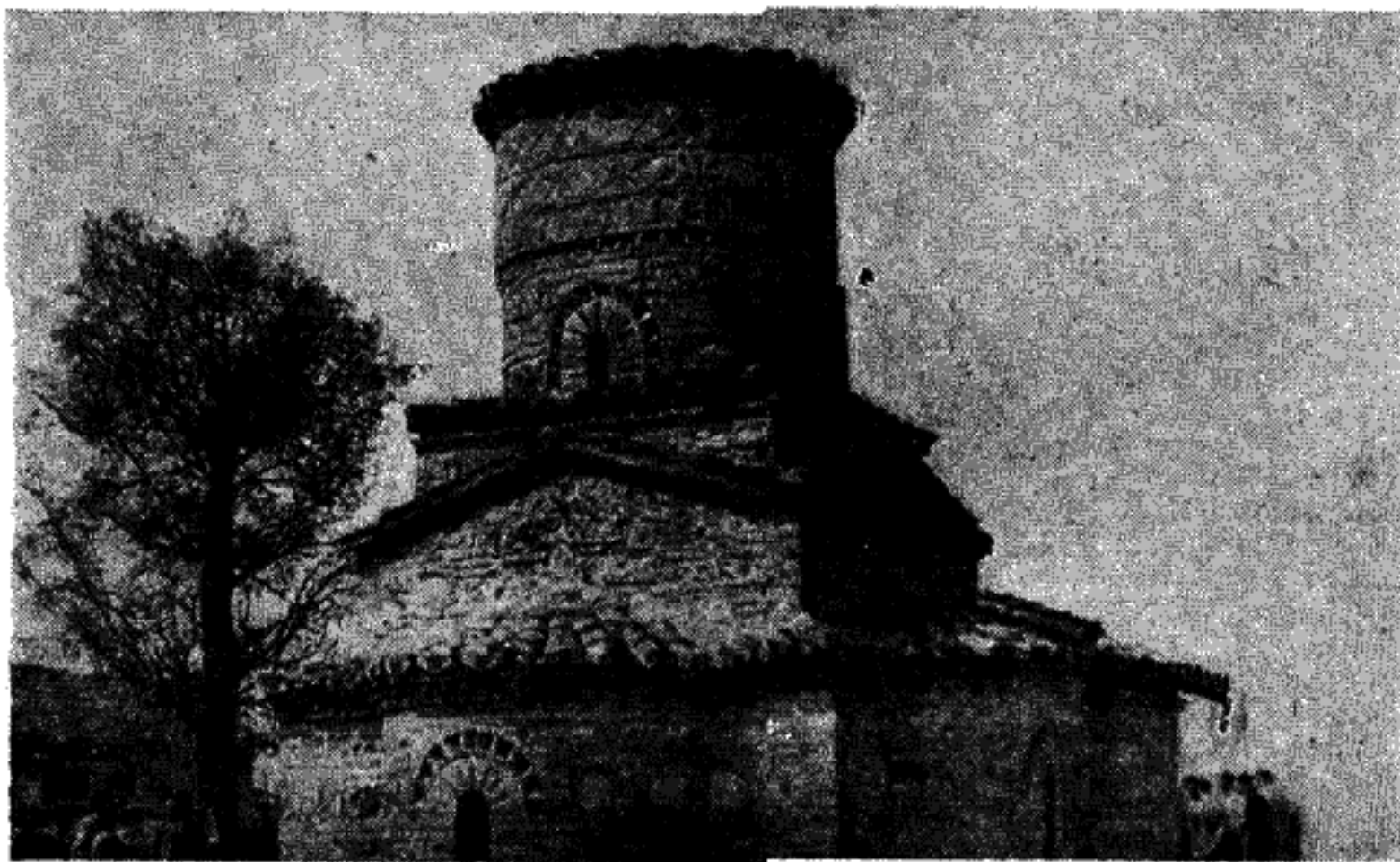
αὐτοῦ, Σίλβεστρος Συρόπουλος καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1923. Τοῦ αὐτοῦ, Γεννάδιος ὁ Σχολάριος ὡς ἱστορικὴ πηγὴ τῶν περὶ τὴν ἄλωσιν χρόνων. «Ἑλληνικά» τ. Θ', 285 ἐ. Ludwig Mohler, Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann. Paderborn 1923. Adolf Ziegler, Die Union des Konzils von Florenz in der russischen Kirche. Würzburg 1938 (βιβλιογραφία). Σπυρ. Π. Λάμπρου, Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά. Ἐν Ἀθήναις 1912/24 τ. II. Ἀχ. Κύρου, Βησσαρίων ὁ Ἑλληνας. Ἐν Ἀθήναις 1950. Β. Τατάκης, La Philosophie byzantine. (E. Bréhier, Histoire de la philosophie, fasc. suppl. n. 2.). Paris 1949. L. Mohler, Aus Bessarions Gelehrtenkreis. Abhandlungen, Briefe von Bessarion, Theodoros Gazes, Michael Apostolis, Andronikos Kallistos, Georgios Trapezuntios, Niccolò Perotti, Niccolò Capranica. (Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann, III—Quellen und Forschungen aus dem Gebiet der Geschichte, 14). Paderborn 1942. Τοῦ αὐτοῦ, Theodoros Ga-

zes, seine bisher ungedruckten Schriften und Briefe, *Byzant. Zeitschr.* 42 (1943/9) 50—75. J. C. P o w e l, Michael Apostolios gegen Theodoros Gazes, *Byzant. Zeitschr.* 38 (1938) 71—86. M a r t i n J u g i e, Georgios Scholarios, professeur de philosophie, *Atti V Congr. Intern. di Studi Biz. I* (1939) 482/92. Γ. Π. Μ α μ α λ ά κ η, Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων. (Texte und Forschungen zur byz-neugr. Philologie. 32). Athen 1939. M. V. A n a s t o s, Pletho's calendar and liturgy, «*Dumbarton Oaks Papers*» 4 (1948) 183—305. Τοῦ αὐτοῦ, Le calendrier et la liturgie de Georges Gémist Pléthon, *Actes du VI Congrès Intern. d'Etudes Byzantines* (Paris 1948) I (1950) 207/19. Δ. Α. Ζ α ν θ η ν ο ὦ, Ἱδεολογικαὶ συγκρούσεις εἰς τὴν πολιιορκουμένην Κοινοπολιτ. «*Νέα Ἑστία*» 24 (Τ. 47) (1950) 794/99. F. M a s a i, Un Peçi οὐσίας faussement attribué à Michel Apostolès, ἐν «*Scriptorium*» 1 (1946/7) 162. M. J u g i e, Le schisme byzantin. Aperçu historique et doctrinal. Paris 1941. C. G i a n n e l l i, Un progetto di Barlaam Calabro per l'unione delle Chiese, *Miscellanea G. Mercati III* (Studi e Testi. 123) (1946) 154—208. G. H o f m a n n, Die Konzilsarbeit in Ferrara, «*Or Chr. Per.*» 3 (1937) 110/40.403/55. Die Konzilsarbeit in Florenz, αὐτόθι 4 (1938) 158/83.372—433. Charakter der

sitzungen im Konzil von Florenz, αὐτόθι 16 (1950) 358/76. Τοῦ αὐτοῦ, Epistulae pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes. (Concilium Florentinum, Documenta et Scriptorum, Ser. A, Vol I.P. I. II. III.). Rom, pontif. Istit. Orient. 1940. 1944. 1946. Τοῦ αὐτοῦ, Acta Camerae Apostolicae et civitatum Venetiarum, Ferrariae, Florentiae, Januae de Concilio Florentino. Rom. 1950. β. C a n d a l, Bessarion Nicaenus in Concilio Florentino, «*Or. Chr. Per.*» 6 (1940) 417—466. M. J u g i e, La lettre de Georges Amiroutrès au duc de Nauplie Démétrius sur le Concile de Florence, «*Byzantion*» 14 (1939) 77—93. V. L a u r e n t, Les grandes crises religieuses à Byzance. La fin du schisme ar-sénite «*Bulletin Acad. Roum.*», Sect. Hist. 26, 2 (1945) 225—313. Ν. Β α ν ε s e v a, Le Patriarche Athanase I et Andronic II Paléologue. État religieux, politique et sociale de l'Empire (Bulletin Acad. Roum., Sect. Hist. 23.1). Bukarest 1942.—Τὴν ἀπὸ τοῦ 1938—1950 κυρίαν βιβλιογραφίαν εἰς τὰ ἐπὶ μέρος προβλήματα, τὰ ἀφορῶντα καὶ εἰς τὸν Σχολάριον, εὕρισκε τις ἀνέτως εἰς τὸ νεώτατον ἔργον τῶν: F r a n z ö l g e r — A. M. S c h n e i d e r, Byzanz. (Wissenschaftliche Forschungsberichte. Geisteswissenschaftliche. Reihe. Herausg. von Prof. Karl Hönn. Band 5) Bern 1952.

ΚΩΝ. Γ. ΜΠΟΝΗΣ

Τακτικός καθηγητὴς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Λογοτεχνίας ἐν τῇ Θεολογικῇ Σχολῇ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΚΟΥΠΕΛΙΔΙΚΗ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ